

Tomas İncili'nde Kurtuluş Öğretisi: Arka Plan, Ana Konular ve İsa Portresi

Salvation Doctrine in the Gospel of Thomas: Background, Main Themes, and the Portrait of Jesus

İlyas ACAR

Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara/Türkiye

Ministry of National Education, Ankara/Türkiye

acar.h1992@gmail.com | 0009-0007-4711-0169 |
ror.org/00jga9g46

Katkı Oranı: %60

Muhammed GÜNGÖR

Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Kırıkkale/Türkiye

Associate Professor, Kırıkkale University, Faculty of Islamic
Sciences, Kırıkkale/Türkiye

muhammedgungor.tr@gmail.com | 0000-0002-1228-0869 |
ror.org/01zhwwf82

Katkı Oranı: %40

Makale Bilgisi

Makale Türü

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi

25 Nisan 2026

Kabul Tarihi

08 Haziran 2026

Yayın Tarihi

30 Haziran 2026

İntihal

Bu makale, intihal.net ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zeka Beyanı

Yapay zeka araçları kullanılmamıştır.

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

Article Type

Research Article

Date Recieved

25 April 2026

Date Accepted

30 June 2026

Date Published

30 June 2026

Plagiarism

This article has been scanned with intihal.net. No plagiarism detected.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Artificial Intelligence Declaration

Artificial intelligence tools were not used.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Atıf | Cite As Acar, İlyas, - Güngör, Muhammed. "Tomas İncili'nde Kurtuluş Öğretisi: Arka Plan, Ana Konular ve İsa Portresi". Ahi İlahiyat Dergisi 6 (Haziran 2026), 74-99.
<https://doi.org/10.29299/ahiilahiyat.1937917>

Öz

Tomas İncili, 1945 yılında Nag Hammadi Kütüphanesi'nin keşfiyle birlikte bir bütün hâlinde ve büyük oranda korunmuş olarak gün yüzüne çıkmıştır. Bu İncil Kilise geleneğinde kanonik metinler arasında yer almamaktadır. Ancak görece erken bir döneme tarihlendirilmesi, bütün hâlinde günümüze ulaşması, İsa'nın havarisinin ismiyle ilişkilendirilmesi, anlatım biçimi ve öğretileri nedeniyle birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Bu noktada Tomas İncili'nin tarihsel kökeni ve öğretilerine dair tartışmalar güncelliğini korumaktadır. Bu çalışmada, Tomas İncili'nin özellikle ana konuları ve İsa portresi mercek altına alınmıştır. Bu konular incelenirken İncil'in temel mesajlarının ne olduğu, nasıl bir kurtuluş anlayışına sahip olduğu, İncil'de İsa'nın kimliğine, konumuna ve kurtarıcılık vasfına nasıl yer verildiği gibi soruların cevapları aranmıştır. İncil metninde yaşam, Krallık, özel birlik, kendini bilmek, dünyanın ve beden değersizliği, ahlaki ilkeler, öğrencilik gibi ana temaların İncil'in kurtuluş anlayışıyla ilişkili biçimde ele alındığı görülmektedir. Bu nedenle Tomas İncili'nin öğretilerinin merkezinde kurtuluş fikrinin yer aldığı söylenebilir. İncil'de kurtuluş, dinî amellere bağlılıkla veya İsa'nın insanlık için kurban oluşuyla ilgili olmayıp dünyevi unsurların değersizliğinin farkına varmak, insanın özünde var olan ilahî unsurlarla bütünleşmek ve İsa'nın gizli sözlerinin yorumunu bulmakla ilişkili görünmektedir. Bu noktada İsa'nın öğretici ve rehberlik yönü ön plana çıkmaktadır. Çalışmada Tomas İncili'nin kanonik incillerden farklı olarak İsa'nın biyografisine, mucizelerine ve çarmıh doktrinine yer vermemekle kendine özgü bir İsa portresi çizdiği görülmüştür. Tomas İncili'nin çizdiği bu portrede İsa'nın ağırlıklı olarak mesihsel ünvanlardan arındırılmış olduğu bununla birlikte beşerüstü vasıflara haiz bir kimliğe sahip bulunduğu söylenebilir. Tarihsel, deskriptif yöntemler ve yer yer karşılaştırmalı analizler çerçevesinde yürütülen bu çalışmanın erken dönem Hristiyanlıkta İsa ve öğretileriyle ilgili görüş çeşitliliğini anlamaya katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Hristiyanlık, Nag Hammadi, Tomas İncili, Kurtuluş Öğretisi, İsa Portresi

Abstract

The Gospel of Thomas came to light in a substantially preserved and complete form with the discovery of the Nag Hammadi Library in 1945. This gospel is not included among the canonical texts within Church tradition. Nevertheless, it has attracted the attention of many scholars due to its relatively early dating, its survival in a complete form, its association with the name of one of Jesus' apostles, as well as its distinctive literary style and teachings. In this respect, discussions concerning the historical origins and teachings of the Gospel of Thomas continue to maintain their relevance. This study focuses on the major themes and the portrait of Jesus in the Gospel of Thomas. It seeks to answer questions concerning the central messages of the gospel, its understanding of salvation, and the portrayal of Jesus' identity, status, and salvific role. Major themes such as life, the Kingdom, essential unity, self-knowledge, the worthlessness of the world and the body, moral principles, and discipleship are addressed in relation to the gospel's understanding of salvation. For this reason, the idea of salvation may be regarded as central to the teachings of the Gospel of Thomas. In the gospel, salvation is not associated with adherence to religious practices or with Jesus' sacrificial death for humanity; rather, it is related to recognizing the worthlessness of worldly elements, uniting with the divine elements inherent in human nature, and discovering the interpretation of Jesus' secret sayings. At this point, Jesus' role as a teacher and guide comes to the forefront. The study further demonstrates that, unlike the canonical gospels, the Gospel of Thomas presents a distinctive portrait of Jesus by omitting references to his biography, miracles, and the doctrine of the crucifixion. Within this portrait, Jesus appears largely stripped of messianic titles while possessing a supra-human identity endowed with transcendent qualities. Conducted through historical and descriptive methods, together with comparative analyses employed at certain points, this study is expected to contribute to the understanding of the diversity of views regarding Jesus and his teachings in early Christianity.

Keywords: History of Religions, Christianity, Nag Hammadi, Gospel of Thomas, Doctrine of Salvation, Portrait of Jesus

Giriş*

Erken Hristiyanlık üzerine yürütülen çalışmalar, 19. ve 20. yüzyıllarda Hristiyanlığın ilk dönemlerine ait olduğu düşünülen metinlerin keşfiyle hız kazanmıştır. Bu keşifler arasında Nag Hammadi Külliyyatı önemli bir yere sahiptir.¹ 1945 yılında Mısır'ın Nag Hammadi bölgesinde bulunan söz konusu Külliyyat, Kıptîce kaleme alınmış ve MS 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir.² Toplam on üç ciltten (kodeks) oluşan ve yaklaşık 1150 sayfa hacmindeki bu Külliyyat, büyük ölçüde korunmuş olarak günümüze ulaşmıştır.³

Külliyyat'ın II. Kodeks'inin 32-51 sayfaları arasında Tomas İncili yer almaktadır.⁴ Bütünlüğü büyük oranda korunmuş bir şekilde keşfedilen Tomas İncili günümüzde apokrif inciller arasında en çok bilinen ve araştırılan bir metindir.⁵

Esasen Tomas İncili, Nag Hammadi keşfiyle adı ilk defa duyulan bir metin değildir. MS 2. yüzyılın sonlarından itibaren bazı kilise yazarları, *Tomas'a* nispet edilen ve genellikle heretik kabul ettikleri bir incilin varlığına dikkat çekmişlerdir.⁶ Nag Hammadi keşfiyle birlikte bahse konu edilen incilin Kıptî Tomas İncili olma ihtimali ortaya çıkmıştır.⁷ Öte yandan Nag Hammadi keşfinden yaklaşık yarım asır önce de Tomas İncili'nin bir kısmına ait olduğu sonradan anlaşılan ve MS 3. yüzyıla tarihlenen üç Yunanca fragman (metin parçası) da bulunmuştur.⁸ Kilise yazarlarının aktarımları

* Bu makale, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Muhammed Güngör danışmanlığında hazırlanan "Tomas İncili'nin Tarihsel Kökeni ve Öğretileri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Nag Hammadi Külliyyatı'nın içeriği için bk. James M. Robinson (ed.), *The Nag Hammadi Library in English: Revised Edition* (New York, 1990); Şinasi Gündüz, "Nag Hammadi Literatürü ve 'Adem'in Vahyi'", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (Ağustos 1993), 93-126.

² Maksude Kurt Fidan, *Gnostik Metinlerde Dişil İmgeler: Nag Hammadi Literatürü Örneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 35.

³ Gündüz, "Nag Hammadi Literatürü ve 'Adem'in Vahyi'", 94. Tomas İncili'nin yayımlanma süreci hakkında detaylı bilgi için bk. James M. Robinson, *The Nag Hammadi Story: From the Discovery to the Publication* (Leiden: Brill, 2014), 2/799-900.

⁴ Gündüz, "Nag Hammadi Literatürü ve 'Adem'in Vahyi'", 100. Tomas İncili'nin Kıptîce metninin, Yunanca fragmanlarının ve İngilizce çevirisinin yer aldığı çalışma için bk. Bentley Layton (ed.), *Nag Hammadi Codex II, 2-7* (Leiden: Brill, 1989), 52-129.

⁵ Bart D. Ehrman - Zlatko Pleše, *The Other Gospels: Accounts of Jesus From Outside the New Testament* (New York: Oxford University Press, 2013), 155. Tomas İncili'nin neden apokrif kabul edildiği konusu -görece belirsiz ve dolaylı açıklamalar dışında- tam olarak bilinmemektedir. Detaylı bilgi için bk. Tony Burke - Brent Landau (ed.), *New Testament Apocrypha: More Noncanonical Scriptures* (Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 2016), 1/xxi.

⁶ *Tomas'a* nispet edilen incile yönelik tarihsel atıfların en geniş listesi Simon J. Gathercole tarafından ortaya konmuştur. Bu liste toplamda kırk sekiz tanıklıktan oluşmaktadır. İlgili bölüm için bk. Simon James Gathercole, "Named Testimonia to the 'Gospel of Thomas': An Expanded Inventory and Analysis", *The Harvard Theological Review* 105/1 (2012), 53-89.

⁷ Tomas İncili'nin yanı sıra, *Tomas'a* atfedilen farklı türlerde bazı metinlerin varlığı da bilinmektedir. Bunlar arasında *Tomas'ın Çocukluk İncili*, *Tomas'ın İşleri*, *Mücadeleci Tomas'ın Kitabı* ve *Tomas'ın Kıyameti* gibi eserler yer almaktadır. Bu bağlamda bazı kilise yazarlarının sözünü ettiği "Tomas İncili'nin, *Tomas'a* nispet edilen bu eserlere kıyasla, Nag Hammadi'de keşfedilen Tomas İncili'ne işaret etme ihtimalinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Gathercole, "Named Testimonia to the 'Gospel of Thomas'", 87.

⁸ 1897 ve 1903 yıllarında Mısır'ın El-Bahnasa (Oxyrhynchus) bölgesinde bulunan bu fragmanlar *Oxyrhynchus Papirus 1*, *Oxyrhynchus Papirus 654* ve *Oxyrhynchus Papirus 655* olarak isimlendirilmiştir. Bu fragmanlar, Thomas İncili'nin yüz on dört sözünden yaklaşık yirmisine karşılık gelmektedir. Detaylı bilgi için bk. Harold W. Attridge, "The Greek Fragments", *Nag Hammadi Codex II*, ed. Bentley Layton, The Coptic Gnostic Library (Leiden: Brill, 1989), 95-128; Larry W. Hurtado, *Texts and Artefacts: Selected Essays on Textual Criticism and Early Christian Manuscripts* (London: T&T Clark, 2018), 584/167-181.

nispeten belirsizlikler içerse de Yunanca fragmanların parçalı ama kesin bir nitelik taşıması Tomas İncili'nin erken dönemlerden itibaren bilindiğine işaret etmektedir. Bu durum, Tomas İncili'nin tam olarak ne zaman kaleme alındığına dair tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Araştırmacılar Tomas İncili'nin yazım tarihi konusunda farklı tarihler ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda yaklaşık olarak MS 50 ile⁹ MS 200 yılları arasında geniş bir tarihlendirme aralığı söz konusudur. Bununla birlikte yaygın olarak MS 100 ile MS 200 yılları arasında bir tarih tercih edilmektedir.¹⁰

Tomas İncili; erken bir döneme tarihlendirilmesi, İsa'nın havarisinin ismiyle irtibatlandırılması¹¹ ve ayrıca içerdiği öğretileri nedeniyle dikkat çekmiştir. Tomas İncili üzerine dünya genelinde yürütülen çalışmalar zamanla geniş bir literatür oluşturmuş ve kendine özgü tartışma alanları ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Tomas İncili'nin, ne zaman, nerede ve hangi koşullarda ortaya çıktığı, ilk olarak hangi dilde yazıldığı, kanonik incillerle ilişkisinin nasıl açıklanacağı, en önemlisi de öğretilerinin bağlamının tam olarak ne olduğu gibi sorular –belli çerçeveler kazanmış olsa da– güncelliğini hâlâ korumaktadır.

Bu alanda günümüze kadar yapılan en kapsamlı çalışma Simon J. Gathercole'ye ait *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary* (Tomas İncili: Giriş ve Yorum) isimli eserdir. Bu eserde Tomas İncili'nin tarihsel kökeni, öğretileri ve metin kritiği bir bütün hâlinde ele alınmıştır. Ayrıca Tomas İncili'nin tarihsel ve düşünsel arka planıyla ilgili öne çıkan bir çalışma olarak Stephen J. Patterson'un *The Gospel of Thomas and Christian Origins: Essays on the Fifth Gospel* (Tomas İncili ve Hristiyan Kökenler: Beşinci İncil Üzerine Denemeler) isimli eseri zikredilebilir. Jon Ma. Asgeirsson, April D. DeConick ve Risto Uro'nun editörlüğünde hazırlanan *Thomasine Traditions in Antiquity: The Social and Cultural World of the Gospel of Thomas* (Antik Çağda Tomasçı Gelenekler: Tomas İncili'nin Sosyal ve Kültürel Dünyası) isimli eser de bu alanda önemli bir yer kaplamaktadır. Tomas İncili'nin öğretileri ve metin kritiği alanında Gathercole'nin zikredilen eserine ek olarak April D. DeConick'in *The Original Gospel of Thomas in Translation: With a Commentary and New English Translation of the Complete Gospel* (Orijinal Tomas İncili'nin Çevirisi: Yorumlarla ve İncil'in Tam Metninin Yeni Bir İngilizce Çevirisiyle Birlikte) isimli eseri ve Charles W. Hedrick'in *Unlocking the Secrets of the Gospel according to Thomas* (Tomas İncili'nin Sırlarını Çözmek) isimli eseri öne çıkan çalışmalar arasındadır. Bu eserler aynı zamanda bu çalışmada kullanılan başlıca kaynaklardır. Esasen bu çalışmanın temel kaynağı aynı zamanda çalışmanın konusu olan Tomas İncili'dir. Çalışmada Tomas İncili'nden yapılan alıntılar ise Bart D. Ehrman ve Zlatko Pleše tarafından hazırlanan *The Other Gospels: Accounts of Jesus From Outside the New Testament* (Diğer İnciller: Yeni

⁹ Hatta Tomas İncili'nin aşama aşama oluştuğu görüşünü savunanlar arasında olan araştırmacı April D. DeConick'e göre İncil'in ilk yapısı MS 30'dan itibaren yazılmaya başlanmış olmalıdır. April D. DeConick, *The Original Gospel of Thomas in Translation: With a Commentary and New English Translation of the Complete Gospel* (London: T&T Clark, 2007), 8.

¹⁰ Araştırmacıların tarihlendirme önerilerinin yer aldığı liste için bk. Simon James Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary* (Boston: Brill, 2014), 125-127.

¹¹ Tomas İncili'nin yazarı olarak metinde ifade edilen “Didimus Yahuda Tomas”ın kimliği tartışılan konular arasındadır. İsa'nın havarisi olarak “Yahuda Tomas” ismi Doğu Hristiyanlığının önemli merkezlerinden Edessa'da (Şanlıurfa) ve ayrıca Hindistan'da merkezî öneme sahip olmuştur. Yahuda Tomas'ın ismi, kimliği ve ilintili olduğu gelenekler hakkında detaylı bilgi için bk. Şinasi Gündüz, “Edessa/Urfa Hristiyanlığının Apostolik Dayanağı: Tomasçı Gelenek”, *Din, İnanç Ve Ritüel: Ekrem Sarıkçıoğlu'na Armağan*, ed. Mahmut Aydın, Şinasi Gündüz (İstanbul: MiletNihal, 2022), 203-206.

Ahit Dışındaki İsa Anlatıları) isimli kitabın 161-173 sayfaları arasında yer alan Kıptîce Tomas İncili'nin İngilizce çevirisine dayanmaktadır.

Türkiye'de Tomas İncili'nin öğretilerini dinler tarihinin kendine özgü yöntemleri çerçevesinde ele alan akademik çalışmaların hem nicelik hem de içerik bakımından sınırlı olduğu görülmektedir. Konuya bazı kitap ve kitap bölümü çalışmalarının alt başlıklarında temas edilmiştir.¹² Bu katkılar, Tomas İncili'nin öğretilerinin anlaşılması açısından önemli olmakla birlikte, doğal olarak bu konu kapsamında sınırlı ve parçalı bir mahiyet arz etmektedir. Bu bakımdan, bu çalışmanın mevcut boşluğun doldurulmasına katkı sağlaması ve ileride yapılacak araştırmalara yeni bir ivme kazandırması beklenmektedir. Ayrıca bu çalışmanın düzeni, kurgusu ve ele alınan konuların İncil'in kurtuluş anlayışı etrafında değerlendirilmesi açısından farklılık içerdigi söylenebilir. Burada; Ahmet Yüksel Özemre'nin (1935-2008) *Toma'ya Göre İncil ya da Hz İsa'nın 114 Hadisi* isimli eseri zikredilmeden geçilmeyecektir. Söz konusu çalışma Tomas İncili'nin Türkçe çevirisini, tarihçesini, metin kritiğini ve İncil'de öne çıkan bazı kavramların analizini içermektedir. Ancak Özemre'nin eserinde Tomas İncili'nin öğretilerinin ve İsa portresinin tasavvufi bir bakış açısıyla ele alındığı görülmektedir. Bu bakımdan eserin ilgili bölümünün dinler tarihinin kendine özgü yöntemleri çerçevesinde değerlendirmek mümkün görünmemektedir.

Tomas İncili'nin anlaşılmasında, ait olduğu düşünce dünyasının bilinmesi önemlidir. Bu nedenle çalışmanın sınırları gözetilerek Tomas İncili'nin dinî ve felsefi arka planına kısaca değinmek gerekli görülmüştür.¹³ Çalışma esas itibarıyla Tomas İncili'nin ana konularını ve İsa portresini incelemektedir. Bu çerçevede İncil'in temel mesajlarının ve kurtuluş anlayışının ne olduğu ayrıca nasıl bir İsa portresi çizdiği gibi sorulara cevap aranmıştır. Özellikle Tomas İncili'nde İsa'nın kimliğinin beşerî mi yoksa beşerüstü mü bir karakter arz ettiği, İsa'nın kurtarıcılık vasfına İncil'de nasıl yer verildiği gibi meseleler üzerinde durulmuştur. Bu konular deskriptif ve tarihsel yöntem takip edilerek ve yer yer karşılaştırmalı analizler eşliğinde değerlendirilmiştir.

Tomas İncili'nin ana konuları kapsamında “ölümsüzlük ve yaşam”, “Krallık”, “kendini bilmek”, “özel birlik”, “dünyanın ve bedenin değersizliği”, “ahlaki ilkeler”, “öğrencilik” gibi başlıklara yer verilmiştir. Tomas İncili'nin kurtuluş öğretisi bağlamında önemli bir yere sahip olan “İsa portresi” başlığı da ana konulardan biridir. Ancak hem Tomas İncili'nde İsa'nın merkezî yeri hem de konunun literatürdeki önemi açısından “İsa portresi”ne ayrı bir vurgu yapılmak istenmiştir. Tomas İncili'nde ışık ve ruh gibi kavramların da önemli bir yeri vardır. Ancak bu kavramları ayrı bir başlık altında ele almak gerekli görülmemiş bunlara daha kapsayıcı olan diğer başlıkların altında temas edilmiştir. Öte yandan Tomas İncili'nde de; Ferîsî din adamlarına yönelik eleştiriler,¹⁴ inanç bağının üstünlüğü,¹⁵ hakikati arama çabası,¹⁶ İsa'nın mesajının değerinin

¹² Söz konusu çalışmalar için bk. Zafer Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2023), 138-145, 153-159; Hacer Gergin - Mehmet Katar, “Nag Hammadi Literatürü'nün Önemi ve Kıptice (Koptik) Tomas İncili”, *Genç Dinler Tarihçilerinin Kaleminden Dinler Tarihi Araştırmaları* (Ankara: Eskiye, 2023), 139-141.

¹³ Tomas İncili'nin arka planındaki dinî ve felsefi geleneklerle ilişkisi çok geniş ve tartışmalı bir konudur. Bu nedenle çalışmanın sınırları göz önünde tutularak bu geleneklere sadece temas edilmiş ve detaylı bilgi edinmek isteyenler için dipnotlarla ilgili kaynaklara yönlendirilmiştir.

¹⁴ Tomas 39, 102.

¹⁵ Tomas 99.

¹⁶ Tomas 2, 76, 92, 94.

bilinmesi ve korunması¹⁷ gibi konulara temas eden bazı sözler de bulunmaktadır. Ancak bu içerikler metinde daha sınırlı düzeyde yer aldığı ve çalışmanın temel inceleme konuları arasında olmadığı için doğrudan ele alınmamıştır. Ayrıca bu çalışmada, okuma akıcılığı ve kolaylığı sağlamak amacıyla “Tomas İncili” yerine zaman zaman “İncil” kelimesi kullanılmıştır. Bu bakımdan çalışmada “İncil” kelimesinin tek başına kullanıldığı her durumda Tomas İncili kastedilmektedir.

1. Tomas İncili’nin Dinî ve Felsefi Arka Planı

Tomas İncili’nin anlaşılmasında yazıldığı dönemin ve ait olduğu ortamın dinî ve felsefi bağlamının bilinmesi şüphesiz önemlidir. Bu açıdan ilk başta İncil’in ne zaman, nerede ve kimler için yazıldığına belirlenmesi önem arz etmektedir. Ancak bu noktada karşımıza bazı güçlükler çıkmaktadır. Çalışmanın girişinde de belirtildiği gibi İncil’in yazım tarihiyle ilgili tam bir görüş birliği yoktur. Ayrıca İncil Mısır’da bulunmuş olmakla birlikte İncil’in kökeni hakkında farklı görüşler mevcuttur.¹⁸ Bu sebeple İncil’in konumlandığı yer ve zaman hakkında kısmi bir belirsizlik bulunmaktadır. Tomas İncili’nin anlaşılmasında metnin ilk muhataplarının kim oldukları ve metni nasıl yorumladıklarına dair elimizde kesin verilerin bulunmaması büyük bir eksiklik oluşturmaktadır. İncil’de sosyal ve tarihsel işaretlerin minimum düzeyde olması¹⁹ araştırmayı zorlaştıran bir diğer husustur. Ancak İncil metnindeki bazı kavramlar ve temalar metnin belirli dinî ve felsefi geleneklerle irtibatını kurmaya -en azından İncil’in bağlamı ve ortaya çıktığı düşünsel atmosfer hakkında fikir vermeye- imkân verdiği söylenebilir. Bu çerçevede Tomas İncili’nin teolojik eğilimleriyle bir düzeyde benzer içerik taşıyan eserlerin²⁰ Suriye coğrafyasında görülmesi ve “Yahuda Tomas” adının bu bölgede yaygınlık kazanmış olması²¹ dikkat çekici bulunmuştur. Bu hususlar bazı araştırmacıları Tomas İncili’ni dönemin Edessa (Şanlıurfa) merkezli Suriye Hristiyan geleneğiyle ilişkilendirilmesine yöneltmiştir.²²

¹⁷ Tomas 79, 93.

¹⁸ Tomas İncili’nin yazıldığı tarih ve yerle ilgili başlıca tartışmalar için bk. Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 103-127; Christopher W. Skinner, *What Are They Saying About the Gospel of Thomas?* (New York: Paulist Press, 2012), 24-32.

¹⁹ Risto Uro, “The Social World of the Gospel of Thomas”, *Thomasine Traditions in Antiquity: The Social and Cultural World of the Gospel of Thomas*, ed. April DeConick vd. (Leiden: Brill, 2006), 21.

²⁰ Bunlar mistik ve asketik eğilimler taşıyan Süleyman’ın Ezgileri, Yunanlılara Hitap ve Tomas’ın İşleri gibi eserlerdir. Detaylı bilgi için bk. Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 106-107; Leslie W. Barnard, “The Origins and Emergence of the Church in Edessa During the First Two Centuries A.D.”, *Vigiliae Christianae* 22/3 (1968), 173; Stephen J. Patterson, *The Gospel of Thomas and Christian Origins: Essays on the Fifth Gospel* (Leiden-Boston: Brill, 2013), 19.

²¹ Stephen J. Patterson, “Understanding the Gospel of Thomas Today”, *The Fifth Gospel (New Edition): The Gospel of Thomas Comes of Age* (London: T&T Clark, 2011), 33. Havari Tomas’ın dönemin Suriye coğrafyası içinde yer alan Edessa ile ilişkilendirilmesi hakkında detaylı bilgi için bk. Gündüz, “Edessa/Urfa Hristiyanlığının Apostolik Dayanağı: Tomasçı Gelenek”, 203-236.

²² Literatürde en yaygın kabul edilen yaklaşım, Tomas İncili’nin Suriye bağlamında ortaya çıktığını savunan görüştür. Detaylı bilgi için bk. Patterson, *The Gospel of Thomas and Christian Origins: Essays on the Fifth Gospel*, 19-26; Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 103-107; Barnard, “The Origins and Emergence of the Church in Edessa During the First Two Centuries A.D.”, 173; Albertus F. J. Klijn, “Christianity in Edessa and the Gospel of Thomas: On Barbara Ehlers, ‘Kann Das Thomasevangelium Aus Edessa Stammen?’”, *Novum Testamentum* 14/1 (1972), 70-77.

Tomas İncili'nde Kudüs cemaatinin lideri Yakup'a yapılan gönderme²³ ve bazı Yahudi-Hristiyan İncillerle görülen sınırlı paralellikler²⁴ göz önünde bulundurularak İncil'in Kudüs²⁵ ve Yahudi-Hristiyan çevrelerle bir noktada bağlantılı olabileceği iddia edilmiştir.²⁶ Öte yandan, Tomas İncili'ndeki bazı söz unsurlarının, İskenderiye merkezli Yahudi tefsir geleneğiyle benzerlikler taşıdığı ileri sürülmüştür.²⁷

Ayrıca Tomas İncili, sözcüksel uyum bakımından nadiren Yuhanna İncili ile, önemli oranda ise Sinoptik İncillerle örtüşmektedir.²⁸ Öyle ki Tomas İncili'ndeki yüz on dört sözden altmış yedisinin Sinoptik İncillerle anlamlı düzeyde paralellik gösterdiği belirtilmiştir.²⁹ Ancak bu paralelliklere ve bazı benzer temalara rağmen Tomas İncili ile Sinoptik İnciller arasında belirgin teolojik farklılıklar mevcuttur. İlk olarak Sinoptik İncillerdeki İsa'nın yaşamına, mucizelerine ve çarmıhta ölümünün anlamına dair merkezî anlatımlar Tomas İncili'nde yer almamaktadır. İkinci olarak Sinoptik İncillerde belirgin olan apokaliptik³⁰ bakış açısı Tomas İncili'nde ön planda değildir. Aksine İncil'de protolojik³¹ perspektif öne çıkmaktadır. Buna göre asıl önemli olan son değil, Tanrı'nın başlangıçta yarattığı mükemmelliğe dönmektir. Bu mükemmellik insanın içindedir.³²

Tomas İncili'nde aynı zamanda sözlerin gizliliğine ve kurtarıcı özelliğine, beden ve dünyanın değersizliğine, gerçeği görmeyenlerin sarhoş olduğuna ve ışıktan gelmeye dair vurguların gnostik düşünceyle benzerlikleri söz konusudur.³³ Öte yandan “ruh” ve “beden”, “kendini bilme”, “ışık” gibi kavramlara yapılan vurgu da Platoncu felsefi gelenekle paralellik kurmaya imkân vermektedir.³⁴ Hatta Stephen J. Patterson'a göre İncil'in eksenini; dönemin birçok dinî ve felsefi

²³ Tomas 12.

²⁴ Söz konusu paralelliklere örnek için krş. Tomas 2 - İbraniler İncili 4b; Tomas 12 - İbraniler İncili 7; Tomas 99 - Ebionitler İncili 5. Burada alıntılanan Yahudi Hristiyan İncillerin ilgili bölümleri için bk. Ekrem Sarıkçıoğlu, “Yahudi-Hristiyan İncilleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (Şubat 1998), 7-8.

²⁵ April D. DeConick, *Recovering the Original Gospel of Thomas: A History of the Gospel and Its Growth* (London: T&T Clark, 2005), 51, 238; Patterson, “Understanding the Gospel of Thomas Today”, 33.

²⁶ Gilles Quispel, “The Gospel of Thomas and the New Testament”, *Vigiliae Christianae* 11/4 (1957), 189-207. Söz konusu paralelliklerin izini takip etmek için ayrıca bk. DeConick, *The Original Gospel of Thomas in Translation: With a Commentary and New English Translation of the Complete Gospel*, 44-298.

²⁷ Detaylı bilgi için bk. Ian Phillip Brown, “Where Indeed Was the Gospel of Thomas Written? Thomas in Alexandria”, *Journal of Biblical Literature* 138/2 (2019), 451-472; M. David Litwa, “Thomas in Alexandria: Arguments for Locating the Gospel and Book of Thomas in Alexandria”, *Journal of Biblical Literature* 143/1 (2024), 163.

²⁸ Helmut Koester, “The Gospel According to Thomas”, *Nag Hammadi Codex II*, ed. Bentley Layton, The Coptic Gnostic Library (Leiden: Brill, 1989), 42.

²⁹ Simon James Gathercole, *The Composition of the Gospel of Thomas: Original Language and Influences* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 152. Tomas İncili ile Sinoptik İncillerin örtüştüğü yerleri gösteren listeler için ayrıca bk. Koester, “The Gospel According to Thomas”, 46-47; DeConick, *The Original Gospel of Thomas in Translation: With a Commentary and New English Translation of the Complete Gospel*, 299-316.

³⁰ Apokaliptik düşünce, dünyanın sonuyla, kıyametle ve Tanrı'nın gelecekteki müdahalesiyle ilgili bir düşüncedir.

³¹ “Protoloji” varlıkların başlangıcıyla, kökeniyle ve ilk yaratılış süreciyle ilgili bir kavram olup “eskatoloji” kavramının karşısında yer alır.

³² Patterson, *The Gospel of Thomas and Christian Origins: Essays on the Fifth Gospel*, 17-18.

³³ Ehrman - Plese, *The Other Gospels: Accounts of Jesus From Outside the New Testament*, 158-159.

³⁴ Detaylı bilgi için bk. Patterson, “Understanding the Gospel of Thomas Today”, 46-57; Patterson, *The Gospel of Thomas and Christian Origins: Essays on the Fifth Gospel*, 33-59; Ivan Miroshnikov, *The Gospel of Thomas and Plato: A Study of the Impact of Platonism on the “Fifth Gospel”* (Leiden: Brill, 2018); Seth Clark, *Know Yourself and You Will Be Known: The Gospel of Thomas and Middle Platonism* (California: The Claremont Graduate University, M.A., 2014).

akımını etkilemiş olan Orta Platoncu³⁵ bir çizgidedir. Ona göre Tomas İncili, öncelikle bilgelik ve erken Hristiyanlık İncili olmakla birlikte İsa geleneğini Orta Platoncu bir perspektiften okumaktadır.³⁶

Tomas İncili ile örtüşen tüm bu unsurların İncil'in teolojisi hakkında karmaşık bir resme işaret ettiği söylenebilir. Bu noktada İncil'in belirli bir teolojik çerçevesinin olup olmadığı ve hangi teolojik perspektifleri içerdiği konuları sorgulanmıştır.³⁷ İncil metninin yapısından kaynaklı sınırlılıklar -metindeki kapalı ve şifreli ifadeler, metnin özdeyiş formunda olması, yeterince uzun bir metin olmaması vb.- bu sorgulamayı zorlaştırmaktadır.³⁸ Bununla birlikte yukarıdaki satırlarda dikkat çekilen ortak birtakım unsurların varlığından yola çıkarak İncil'i bu unsurlardan herhangi biriyle tamamen özdeşleştirmek zor görünmektedir.³⁹ Örneğin Tomas İncili'nin keşfiyle birlikte çoğu erken araştırmacı İncil'in gnostik bir eser olduğunu öne sürmüştür. Bu görüş yaygınlaştıktan sonra Tomas İncili'nin bu etiketten kurtulması zor olmuştur.⁴⁰ Özellikle ilerleyen zamanlarda bazı araştırmacılar İncil'in gnostisizme ait "Demiurg" düşüncesi,⁴¹ ışık ve karanlık savaşı, evrenin oluşum biçimi gibi belirli kozmolojik ve mitolojik unsurları açıkça taşımadığını belirtmişler ve İncil'i tamamen gnostik bir eser olarak kabul etmenin doğru olmadığını ifade etmişlerdir.⁴² Bu bakımdan İncil'i belirli dinî/felsefi düşüncelere tamamen hasretmenin hem tarihsel ispat yükü hem de metnin içeriği açısından güç olduğu açıktır. Tabii ki bu durum zikredilen unsurların Tomas İncili'nin ortaya çıktığı atmosferi anlamamıza belli ölçüde imkân sağlamayacağı anlamına gelmemelidir. Aksine Tomas İncili'nin içerik yapısı ve teolojisi dönemin zikri geçen bazı dinî ve felsefi akımlarından bağımsız olarak değerlendirilemez. Tomas İncili, bahsi edilen etkilere açık yapısına rağmen anlatımını belirli bir amaç etrafında oluşturarak kendine özgü bir yer edinmektedir. Bu noktada İncil'in temel amacı İsa'nın gizli sözlerinin yorumunu bulmak suretiyle gerçek yaşama ve kurtuluşa ulaşmaktır.

³⁵ Orta Platonculuk MÖ 80 ile MS 220 yılları arasındaki Platonculuk biçimini ifade etmektedir. Bu düşüncede Tanrı'nın özellikleri, dünyanın oluşumu, insan ruhunun Tanrı ile uyumlu olması öne çıkan konular arasındadır. Clark, *Know Yourself and You Will Be Known: The Gospel of Thomas and Middle Platonism*, 16-18. Orta Platoncu düşüncenin şekillenmesi sürecinde şüpheci yaklaşım yerine daha öğretisel bir yaklaşım ön plana çıkmış ve ilerleyen süreçte insanın nihai hedefi olarak "Tanrı'ya benzeme" düşüncesi benimsenmiştir. Detaylı bilgi için bk. John M. Dillon, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, ed. Robert Audi (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), "Middle Platonism", 567; Miroshnikov, *The Gospel of Thomas and Plato: A Study of the Impact of Platonism on the "Fifth Gospel"*, 13; Lloyd P. Gerson, *From Plato to Platonism* (Ithaca: Cornell University Press, 2013), 179-207.

³⁶ Patterson, *The Gospel of Thomas and Christian Origins: Essays on the Fifth Gospel*, 36-37; Patterson, "Understanding the Gospel of Thomas Today", 47.

³⁷ Patterson, *The Gospel of Thomas and Christian Origins: Essays on the Fifth Gospel*, 6, 35-36, 262-263; Charles W. Hedrick, *Unlocking the Secrets of the Gospel according to Thomas* (Eugene: Cascade Books, 2010), 7-10.

³⁸ Patterson, *The Gospel of Thomas and Christian Origins: Essays on the Fifth Gospel*, 6; Hedrick, *Unlocking the Secrets of the Gospel according to Thomas*, 7-8; Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 144.

³⁹ Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 144-145.

⁴⁰ Skinner, *What Are They Saying About the Gospel of Thomas?*, 49.

⁴¹ Gnostik düşünce bağlamında "Demiurg", genellikle Tanrı'dan uzaklaşmayı, günahkârlığı simgeleyen ve maddi âlemin yaratıcısı olarak kabul edilen bir figürdür. Şinasi Gündüz, "Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Ocak 1997), 145.

⁴² Ahmed Yüksel Özemre, *Toma'ya Göre İncil ya da Hz İsa'nın 114 Hadisi* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002), 219,220; Gergin - Katar, "Nag Hammadi Literatürü'nün Önemi ve Kiptice (Koptik) Tomas İncili", 139. Ayrıca bk. Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 173-175.

Burada ana konulara geçmeden önce Tomas İncili'nin edebî yapısı hakkında kısa bir bilgi vermek faydalı olacaktır. Zira İncil metninin anlaşılabilmesi için onun dil ve anlatım özelliklerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda İncil metninin yüz on dört sözden (logion)⁴³ oluştuğu görülmektedir.⁴⁴ Sözler, çoğunlukla “İsa dedi” şeklinde başlayan ve İsa'ya atfedilen sözleri doğrudan aktaran bir yapıdadır. Bu metin yapısı nedeniyle Tomas İncili “sözler incili” ya da “özdeyişler derlemesi” olarak da vasıflandırılmıştır.⁴⁵

İncil metni metaforik bir dil kullanmaktadır. Bu bakımdan metinde mecazi ifade unsurlarının belirgin bir biçimde öne çıktığı görülmektedir. Buna ek olarak meseller,⁴⁶ atasözü ve deyimler,⁴⁷ diyalog (soru-cevap) yapıları⁴⁸ ve karşıtlık ifadeleri⁴⁹ metinde kullanılan başlıca edebî unsurlardır. Tomas İncili'nde yer alan birçok ifade günlük kullanım dışında veya gerçek anlam dışında bir mana içermektedir. Bu hususun İncil'in anlaşılmasında önemli bir yeri vardır.

2. Tomas İncili'nin Ana Konuları

Tomas İncili'nde öne çıkan konuların değerlendirilmesi, İncil metninde verilmek istenen temel mesajları anlamak açısından önemlidir. Bu bağlamda aşağıda ele alınan ana konular, İncil'in kurtuluş öğretisini farklı yönlerden açıklayan tamamlayıcı unsurlar niteliğindedir. Bu açıdan bu konular zaman zaman birbiriyle kesişmekte ve birbirini açıklamaktadır. Ancak her bir konu başlığı kendine özgü bir yön de içermektedir. Örneğin “kendini bilmek” kavramı insanın kendi içindeki ilahî unsurları tanımalarını merkeze alırken, “özel birlik” anlayışının ise daha çok dışsal aidyetlerden uzaklaşma düşüncesiyle ilişkili olduğu söylenebilir. Bu nedenle her bir konunun kurtuluşa ulaşma noktasındaki rolü tespit edilmiş ve bu konular metin bütünlüğü içinde yorumlanmıştır.

2.1. Ölümsüzlük ve Yaşam

Tomas İncili'nde “ölümü tatmamak ve yaşam”⁵⁰ vurgusuyla dile getirilen ölümsüzlük İncil metninin bütününe sinmiş durumdadır.⁵¹ Tomas İncil'inin birinci sözünde etkili ve güçlü bir dille ortaya konan “ölümü tatmamak” (ölümsüzlük) kurtuluşa ulaşmanın önemli bir ifadesidir. Bu bağlamda ölümsüzlük İsa'nın gizli sözlerinin yorumunu bulmaya⁵² ve insanın içinde sahip olduğu ilahî bağı fark etmeye bağlı kılınmıştır.⁵³ Tomas İncili'nin üzerinde durduğu ölümsüzlük bu fani

⁴³ İsa'ya atfedilen deyiş (ç. logia).

⁴⁴ Sözlerin yüz on dört bölüme ayrılması ve numaralandırılması 1959 yılında A. Guillaumont ve diğerleri tarafından yayımlanan İngilizce ilk baskıya dayanmaktadır. Orijinal metinde numaralandırma yoktur. Ehrman - Plese, *The Other Gospels: Accounts of Jesus From Outside the New Testament*, 157. Aynı metni J. Drosse 118, Marcello 121 olarak numaralandırmıştır. Özemre, *Toma'ya Göre İncil ya da Hz İsa'nın 114 Hadisi*, 68.

⁴⁵ Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 140-141.

⁴⁶ Tomas 8, 9, 20, 21, 57, 63, 64, 65, 76, 96, 97, 98, 107, 109.

⁴⁷ Tomas 47.

⁴⁸ En belirgin örnek için bk. Tomas 13.

⁴⁹ bk. Tomas 4, 8, 11, 16, 18, 19, 22, 24, 29, 30, 45, 47, 57, 59, 61, 71.

⁵⁰ Tomas İncili'nde “ölümü tatmamak” vurgusu sadece insanla ilişkilendirilirken, “yaşam” vurgusu daha çok İsa ve Tanrı ile ilişkili bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla yaşam vurgusu doğrudan ilahî bir yön içermektedir. Buna göre insanın yaşam sahibi olması Tanrı'ya ve İsa'ya bağlı olmasıyla mümkündür.

⁵¹ Tomas 1, 18, 19, 59, 60, 70, 76, 85, 111.

⁵² Tomas 1.

⁵³ Tomas 70, 3.

dünyada bir insanın hiçbir zaman ölmemesi değildir. Aksine, insanların dünyadaki ölümün acı veren olumsuz etkilerinden kurtulması ve aynı zamanda sonsuz yaşamı kazanmasıdır.⁵⁴

Ölümsüzlük, yukarıda da belirtildiği gibi “yaşam” ile ilişkilidir. Nitekim İsa’nın “yaşayan”,⁵⁵ Tanrı’nın da “yaşayan Baba”⁵⁶ olarak nitelenmesi ve aynı zamanda insanın, “yaşamı yaşayan olandan [Tanrı] alma”⁵⁷ vurgusu yaşamın nihai kaynağının ilahî olduğunu göstermektedir. İncil’in başka bir sözünde geçen “yaşam yeri” ifadesi⁵⁸ de ilahî olanla irtibatlı olup insanın yönelmesi gereken asli mekâna muhtemelen cennetteki mükemmel hâle işaret etmektedir.⁵⁹

İncil’de “yaşamı bulmuş olana ne mutlu”⁶⁰ denilmesi yaşamın zaten sahip olunan sıradan bir durum değil, çaba ve farkındalık içinde ulaşılan bir meziyet olduğunu göstermektedir. Bu açıdan yaşam, sadece var olmak değil, ilahî kökenini fark etmeyi ve sonsuz bir yaşamı kazanmayı ifade etmektedir. İncil’de “Yaşayan’dan [Tanrı] yaşamını alanın ölümü görmeyeceği”nin⁶¹ söylenmesi, bu düşüncüyü desteklemektedir. İncil’in başka bir sözünde insanın içindeki şeyin varlığının onu kurtaracağı, yokluğunun ise onu öldüreceği belirtilirken⁶² ölüm ve kurtuluş doğrudan içsel alanla irtibatlandırılmaktadır. Aynı şekilde “dinlenme yerinden”⁶³ uzak kalanların “birer ceset” gibi tarif edilmesi⁶⁴ ruhsal bakımdan ölü hâlde bulunmayı anlatmaktadır.

Bütün bu ifadeler birlikte değerlendirildiğinde Tomas İncili’nde kurtuluşun, İsa’nın sözlerini doğru yorumlama, hakiki bilgiyi elde etme, içsel olanı ortaya çıkarma ve yaşayan ilahî kaynağa yönelme yoluyla ölüme üstün gelmek (ölümsüzlük/yaşamı bulmak) şeklinde gerçekleşeceği söylenebilir.

2.2. Tanrı’nın Krallığı

Tanrı’nın Krallığı, Tomas İncili’nin en çok üzerinde durduğu konular arasındadır. Krallık temasına geçmeden önce İncil’deki Tanrı kavramına kısaca değinmek gerekir. Tomas İncili’nde Tanrı daha çok “Baba” veya “Yaşayan Baba” gibi ifadelerle anılmaktadır.⁶⁵ Tanrı (Baba) İncil’de önemli bir figür olarak öne çıkmakla birlikte karakter olarak yani vasıfları itibarıyla belirgin değildir.⁶⁶ Tanrı

⁵⁴ Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 197. Ayrıca bk. Tomas 18, 19.

⁵⁵ Tomas Giriş, 52.

⁵⁶ Tomas 3.

⁵⁷ Tomas 111.

⁵⁸ Tomas 4.

⁵⁹ Ayrıca krş. Tomas 19.

⁶⁰ Tomas 58.

⁶¹ Tomas 111.

⁶² Tomas 70.

⁶³ Buradaki “dinlenme yeri” ifadesinin içinde bulunduğu metinsel bağlam göz önünde bulundurulduğunda günlük kullanımla ilgili olmadığı anlaşılabacaktır. “Dinlenme yeri” metinde geldiği bağlam itibarıyla ölümden uzak bir alana işaret etmektedir. En olası yer Tomas 19’da bahsedilen cennettir. İncil’de “yer” kelimelerinin geçtiği Tomas 4,18 ve 24’teki bağlamların kurtuluş mesajıyla ilişkili olması da bu ihtimali güçlendirmektedir. Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 441.

⁶⁴ Tomas 60.

⁶⁵ Patterson, “Understanding the Gospel of Thomas Today”, 54.

⁶⁶ Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 145.

“Krallık”, “hareket ve sükûn”⁶⁷ ve “ışık”⁶⁸ ile ilişkilendirilmektedir. Tanrı işitilir,⁶⁹ bilinebilir.⁷⁰ Tanrı’nın iradesi⁷¹ ve oğlu vardır.⁷²

Tomas İncili'nde Tanrı’nın Krallığı ise daha çok meseller ve benzetmeler yoluyla işlenmiş ve Krallık mesajı pekiştirilmiştir.⁷³ İncil’de Krallık’ın gelecekle ilişkilendirilmesi nadirdir. Çünkü İncil’de Krallık, daha çok kişinin her an ve her zaman bireysel olarak iç dünyasında hissedeceği bir olgudur.⁷⁴ Öğrencileri “Krallık’ın ne zaman geleceğini” sorduklarında İsa öğrencilerine “onun beklemekle gelmeyeceğini, Krallık’ın her yere yayıldığını” söylemiştir.⁷⁵ Bununla birlikte Krallık temasının başka bağlamları da vardır. İncil’de İsa’nın şöyle dediği nakledilir: “*Ne mutlu yalnız olanlara ve seçilmiş olanlara, çünkü siz Krallık’ı bulacaksınız. Çünkü siz ondan geldiniz ve oraya döneceksiniz.*”⁷⁶ Bu söz, Krallık’ın hayatın kaynağı olarak düşünüldüğünü ve insanın nihai dönüş yeri olarak kabul edildiğini göstermektedir. “Baba’yı görmek”le Krallık’ın aynı bağlam içinde gelmesi de bu düşünceyi pekiştirmektedir.⁷⁷ Başka bir bağlamda “Baba’nın Krallığı”, “iyi tohum ile yabancı otların ayrılacağı hasat gününe”⁷⁸ benzetilerek, sonunda doğru ile yanlışın açığa çıkacağı bir düzene işaret etmektedir Aynı zamanda Krallık’ın “inci” ve “hazineye” benzetilmesi⁷⁹ de onun fâni şeylere tercih edilmeyecek üstün bir değer olduğunu göstermektedir. Krallık’a girmek için Tanrı’nın iradesini yerine getirmek,⁸⁰ kendi içindeki ilahî yönün (ışık ve Krallık) farkına varmak⁸¹ ve dünyaya tamah etmemek⁸² gerekmektedir. Bu çerçevede Tanrı’nın Krallığı’nın, Tomas İncili’nde bir yönüyle insanın kendi içinde keşfedeceği bir yönüyle de ulaşmayı hedefleyeceği ilahî bir hakikat olduğu söylenebilir. Bu bakımdan İncil’de Krallık, kurtuluşun en önemli karşılıklarından biri görünmektedir.

⁶⁷ Tomas 50. Bu ifade hakkında bk. Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 409.

⁶⁸ Işık Krallık’la kesişen bir kavramdır, seçilmiş kişinin içinde de belirmektedir (Tomas 24). Tanrı ve İsa ile ilişkilendirilmiştir (Tomas 24, 50, 61, 77, 83). “Işık” motifinin mahiyeti hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Yahudi mistisizmde ışık Tanrı’nın “ihtişamı” olarak da algılanmıştır. İskenderiyeli Philo’ya (yakl. MÖ 10 - MS 50) göre ışık ancak akılla kavranabilen ilahî logosun simgesi ve Tanrı’nın bizatihi kendisinin yansımasıdır. Platonculukta da ışığın yanılsama karşısında gerçeği temsil ettiği Platon’un “Mağara Alegorisi” üzerinden daha iyi anlaşılabilir. Patterson, “Understanding the Gospel of Thomas Today”, 56. Aynı zamandan Platoncu felsefede ışığın, maddi unsurların ötesindeki özsel ilahî niteliği sembolize ettiğine dikkat çekilmiştir. Detaylı bilgi için bk. M. David Litwa, “‘I Will Become Him’: Homology and Deification in the Gospel of Thomas”, *Journal of Biblical Literature* 134/2 (2015), 431-432; Patterson, *The Gospel of Thomas and Christian Origins*, 50-54.

⁶⁹ Tomas 79.

⁷⁰ Tomas 69.

⁷¹ Tomas 99.

⁷² Tomas 44, 99. Ayrıca bk. Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 145.

⁷³ Bk. Tomas 3, 20, 21, 22, 27, 46, 49, 51, 54, 57, 69, 76, 82, 96, 97, 98, 99, 107, 109, 113, 114.

⁷⁴ DeConick, *The Original Gospel of Thomas in Translation: With a Commentary and New English Translation of the Complete Gospel*, 52; DeConick, *Recovering the Original Gospel of Thomas: A History of the Gospel and Its Growth*, 159-174.

⁷⁵ Tomas 113. krş. Luk. 7:20-21.

⁷⁶ Tomas 49.

⁷⁷ Tomas 27.

⁷⁸ Tomas 57.

⁷⁹ Tomas 76. krş. Mat. 13:44-46; Luk. 12:33.

⁸⁰ Tomas 99.

⁸¹ Tomas 3, 24.

⁸² Tomas 27.

2.3. (Kendini) Bilmek

Bilgi ve bilgiye dair ifadeler Tomas İncili'nin ana konulardan bir diğeridir. İncil'de yirminin üzerinde “bilmeye” yönelik vurgu vardır.⁸³ İncil'in hacmi dikkate alındığında bu kelimelerin ne kadar sık kullanıldığı görülecektir.⁸⁴ Bilmek; “kendini bilmek”,⁸⁵ “Baba'nın çocukları olduğunu bilmek”,⁸⁶ “önündekini bilmek”,⁸⁷ “sonu bilmek”,⁸⁸ “cennetin işaretlerini bilmek”,⁸⁹ “Krallık'ı bilmek”,⁹⁰ “dünyayı bilmek”,⁹¹ “Baba'yı bilmek”,⁹² gerçeği bilmek/bilmemek⁹³ gibi bağlamlarda kullanılmıştır. Bilmenin ödülü daha çok ölümsüzlüğe ulaşmakla ilişkilendirilmiştir. Aynı şekilde “gizlenenin açığa çıkması”, “bilinmek”, “Tanrı'nın seçkin kulu olmak”, “dünyanın düşük değerinin farkına varmak” bilmenin sonuçlarıdır.

Tomas İncili'nde bilmeye yönelik yapılan vurgular arasında belki de en önemlisi “kendini bilmek”tir. Kurtuluşun temel şartı olarak sunulan kendini bilmek, insanın kendi özünde olan ilahî yönün farkına varmayı ifade etmektedir.⁹⁴ Bu bağlamda kendini bilmek kişinin Baba'nın çocuğu olduğunun farkında olmasıyla ve Krallık'a ulaşmakla irtibatlandırılmıştır.⁹⁵ İncil'de Krallık aynı zamanda ışıkla özdeşleştirilmiştir.⁹⁶ Işık ise insanın içinde de olan ilahî olanla irtibatlı bir unsurdur. Dolayısıyla bu kavramların birbirini açıkladığı ve kendini bilmek temasının insanın sınırlarını ve özelliklerini bilmesi gibi dünyevî bir bilgiden ziyade ilahî olanla bağına işaret ettiği söylenebilir.⁹⁷

“Kendini bilmek” ifadesi aynı zamanda felsefi bir arka plana sahiptir. Araştırmacı Stephen J. Patterson'a göre “Kendini bil” sözü Platon'dan daha önceye dayansa da, Platon bu söze daha farklı bir anlam kazandırmıştır. Buna göre Platon için insanın aslı ruhudur ve bu ruh Tanrı ile benzerlik taşımaktadır. Bu yüzden insanın gerçek bilgiye ulaşması; kendi içindeki ruhu fark etmesi ve ilahî olanı anlamasıyla mümkündür. Bu anlamda “kendini bilmek”, aynı zamanda Tanrı'yı bilmek demektir. Bu düşünce daha sonra Stoacı ve Orta Platoncu gelenekte de etkisini sürdürmüştür. Cicero (MÖ 106 - 43), Seneca (MÖ 4 - MS 65), İskenderiyeli Philo gibi düşünürler de insanın içindeki tanrısal yön üzerinde durmuşlardır. Bu bakımdan Tomas İncili'ndeki “kendini bildiğinizde” ve

⁸³ Tomas 3, 5, 16, 18, 19, 46, 51, 56, 67, 69, 78, 80, 91, 103, 105, 109.

⁸⁴ Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 152.

⁸⁵ Tomas 3, 67.

⁸⁶ Tomas 3.

⁸⁷ Tomas 5, 91.

⁸⁸ Tomas 18.

⁸⁹ Tomas 19.

⁹⁰ Tomas 46. krş. Mat. 7:16.

⁹¹ Tomas 56, 80.

⁹² Tomas 69.

⁹³ Tomas 78.

⁹⁴ Tomas 3. İncil'de kendini bilmemek ise yoksulluk ve her şeyden mahrum kalmakla ilişkilendirilmiştir. (Tomas 3, 67).

⁹⁵ Tomas 3.

⁹⁶ Tomas 49, 50.

⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Patterson, *The Gospel of Thomas and Christian Origins: Essays on the Fifth Gospel*, 37.

“sizden önce var olan ve ne ölen ne de açığa çıkan suretlerinizi gördüğünüzde” gibi ifadelerin⁹⁸ anlamının bu düşünceyle paralel olduğu düşünülebilir.⁹⁹

2.4. Özsel Birlik

Tomas İncili'nde “tek varlık olmak”,¹⁰⁰ “ikiyi bir yapmak”,¹⁰¹ “erkek ve dişinin bir olması”,¹⁰² “bütün olmak”¹⁰³ gibi ifadeler geçmektedir. Bu ifadeler tek bir kavram altında birleştirilmiş olup Simon J. Gathercole (D.1974) tarafından “Özsel Birlik” (Self-Union) olarak nitelendirilmiştir.¹⁰⁴

Özsel birliğe dair Tomas İncili'nde geçen dikkat çekici örneklerden biri, İsa'nın Krallık'a giren kişileri “emzirilen bebeklere” benzettiği ve ardından “ikiyi bir yapmak” hususuna temas ettiği Tomas 22'deki şu sözdür:

İsa emzirilen bazı bebekler gördü. Öğrencilerine dedi ki: “Bu emzirilen bebekler, Krallık'a girenler gibidir.” Ona dediler ki: “O hâlde bebekler olarak mı Krallık'a gireceğiz?”¹⁰⁵ İsa onlara dedi ki: “İkiyi bir yaptığımızda; içtekini dıştaki gibi, dıştekini içteki gibi, üsttekini alttaki gibi yaptığımızda; erkeği ve dişiye tek bir varlık hâline getirdiğinizde,¹⁰⁶ öyle ki erkek artık erkek, dişi de artık dişi olmadığında; bir gözün yerine gözler; bir elin yerine bir el, bir ayağın yerine bir ayak ve bir suretin yerine bir suret koyduğunuzda işte o zaman Krallık'a gireceksiniz.”¹⁰⁷

Bu sözde kişinin kurtuluşa kavuşması için emzirilen bebekler gibi saf ve günahsız bir hâlde olmasına işaret edildiği söylenebilir. Bu bağlamda “tek varlık hâline gelmek” de kişinin toplumsal roller, dışsal aidiyetler ve biyolojik unsurlar gibi geçici durumların etkilerinden kendini kurtarması ve özünde bulunan ilahî unsurlarla özdeşleşmesi olarak yorumlanabilir.

İncil'de bu düşünceyi destekleyen özsel birlik bağlamında başka sözler de bulunmaktadır. Özellikle İncil'in otuz yedinci ve dördüncü sözleri bu noktada önemlidir. Bu sözlerde “emzirilen bebek” gibi

⁹⁸ Tomas 19, 84

⁹⁹ Patterson, *The Gospel of Thomas and Christian Origins*, 37. Ayrıca krş. “Ruh tanrısal olana, ölümsüze, düşünene, sade olana, dağılmayana, sabit olana benzer. Beden ise insana, ölümlüye, düşünmeyene, sade olmayana, dağılına ve aynı kalmayana benzer.” Platon, *Phaidon*, pasaj: 80b çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say, 2022), 77.

¹⁰⁰ Tomas 4, 23.

¹⁰¹ Tomas 22, 106.

¹⁰² Tomas 22.

¹⁰³ Tomas 61.

¹⁰⁴ Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 154. Bu çalışmada konu bütünlüğü sağlamak adına Gathercole'in de belirttiği gibi “Özsel Birlik” terimi tercih edilmiştir.

¹⁰⁵ krş. Mat. 18:1-3; 19:13-15; Mar. 9:33-36; 10:13-16; Luk. 9:46-47; 18:15-17.

¹⁰⁶ Bu sözde dile getirilen “erkek ve kadının bir olması”ndan hareketle Tomas İncili'nde saf bir androjen kimlik önerisi yapıldığı sonucuna varmak doğru görünmemektedir. Çünkü Tomas 114'te “kadının erkek yapılması”ndan bahsedilmektedir. Bu iki söz arasında bir çelişkinin olduğu göze çarpmaktadır. Ancak söz konusu “birlik” bağlamının maddi -dolayısıyla biyolojik- bir zemin olmadığı varsayılırsa -ki buna dair işaretler mevcuttur- bu çelişki ortadan kısmen kalkabilir. Bu bağlamda bk. DeConick, *Recovering the Original Gospel of Thomas: A History of the Gospel and Its Growth*, 187. Tomas 114'ün yorumuyla ilgili bk. Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 607-616; Marvin W. Meyer, *Secret Gospels: Essays on Thomas and the Secret Gospel of Mark* (Harrisburg: Trinity Press International, 2003), 96-106; Jorunn Jacobsen Buckley, “An Interpretation of Logion 114 in ‘The Gospel of Thomas’”, *Novum Testamentum* 27/3 (1985), 245-272.

¹⁰⁷ Tomas 22. Ayrıca krş. DeConick, *The Original Gospel of Thomas in Translation: With a Commentary and New English Translation of the Complete Gospel*, 116-118.

“çocuk olmak” benzetmesi de gündeme gelmiştir.¹⁰⁸ Tomas 37’de Yaşayan’ın Oğlu’nu (İsa) görmenin şartı olarak “soyunup utanmayarak küçük çocuklar gibi giysileri çiğnemekten” bahsedilmiştir. İncil’in sembolik dili göz önünde bulundurulduğunda buradaki “çıplaklığın ve giysinin” günlük bir anlamı olmadığı açıktır. Giysi muhtemelen insanın taşıdığı dış görünüşleri, sonradan kazandığı kimlikleri ve dünyevî unsurları temsil etmektedir. Çıplaklık ve utanmamak ise insanın temiz ve günahsız hâlini çağrıştırmaktadır.¹⁰⁹

Tomas 37’de olduğu gibi Tomas 4’te de çocuk benzetmesiyle “özel birlik”in önemine dolaylı olarak değinilmiştir. Buna göre yaşını almış kişinin (olgun ve bilgili), “yedi günlük bir çocuk”a “yaşam yeri”ni sormaktan çekinmeyeceği söylenmekte ve ardından tek bir varlık olmaktan bahsedilmektedir.¹¹⁰ Buna göre “yedi günlük çocuk”un yaşam yeriyle¹¹¹ daha yakın bir ilişkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunun nedeni de muhtemelen yaşam yerinden yeni gelmesinde yatmaktadır.¹¹²

İncil’de yukarıda geçen gerek “emzirilen bebek” gerek “çocuk olmak” benzetmeleri¹¹³ saflığa ve günahsızlığa işaret ederken aynı zamanda Tanrı’yla olan yakın bağı çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla “ikiyi bir yapmak,” “tek varlık hâline gelmek,” “erkeğin ve dişinin bir olması” gibi ifadelerin “çocukluk” benzetmesiyle ilintili bir şekilde ele alındığı bu bağlamlar konunun anlaşılması için ipucu oluşturmaktadır.

Tomas 22’de geçen “emzirilen bebek” benzetmesinin yanı sıra “tek varlık hâline gelmek”le ilişkili olduğu anlaşılan “*bir gözün yerine gözler, bir elin yerine bir el, bir ayağın yerine bir ayak ve bir suretin yerine bir suret koyduğunuzda işte o zaman Krallık’a gireceksiniz.*”¹¹⁴ sözü de dikkat çekicidir. Burada âdeta yeni bir insan olmak istenmiştir. Özellikle son bölümdeki “bir suretin yerine yeni bir suretin konulduğu” ifadesi İncil’in seksen dördüncü sözündeki insanın kalıcı ve ölmeyen özüne yani muhtemelen ruhuna işaret eden “Sizden önce var olan ve ne ölen ne de açığa çıkan suretlerinizi

¹⁰⁸ Tomas 46’da “küçük çocuklar” gibi olanların Krallık’ı tanıyacaklarından bahsedilmiştir. Aynı zamanda Tomas 4’te “yedi günlük çocuk”la “yaşam yeri”(Krallık alanı veya ilahî âlem) ilişkilendirilmiştir. Bu noktada İncil’de “emzirilen bebekler” ile “çocukluk” kavramlarının birbiriyle yakın anlamlara sahip olduğu söylenebilir.

¹⁰⁹ Bu ifadeler aynı zamanda Aden bahçesini ve Âdem’in ilk masumiyetini hatırlatan bir anlam taşıyor olabilir. Detaylı bilgi için bk. DeConick, *The Original Gospel of Thomas in Translation: With a Commentary and New English Translation of the Complete Gospel*, 153, 297; Hedrick, *Unlocking the Secrets of the Gospel according to Thomas*, 80-81; Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 155. Ayrıca Âdem’in ilk hâlinin androjen bir kimlik taşıdığına dair bazı yorumlar yapılmıştır. Bu yorumlar Filip İncili’nde, ayrıca bazı Süryani yazılarda ve bazı Yahudi tefsir metinlerinde de yer bulmuştur. Bazı araştırmacılar tarafından İskenderiyeli Philo’nun Âdem’in yaratılışıyla ilgili görüşleri de bu bağlamda yorumlanmıştır. DeConick, *The Original Gospel of Thomas in Translation: With a Commentary and New English Translation of the Complete Gospel*, 116-117; Albertus F. J. Klijn, “The ‘Single One’ in the Gospel of Thomas”, *Journal of Biblical Literature* 81/3 (1962), 271-278. Ancak Philo’nun androjen kimliğe yönelik açık bir yaklaşımı bulunmamaktadır. Bu noktada Philo’nun alegorik yorum tarzının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Miroshnikov, *The Gospel of Thomas and Plato*, 93.

¹¹⁰ “İsa dedi ki: Yaşını almış bir kişi, yedi günlük küçük bir çocuğa yaşam yerini sormaktan çekinmeyecektir ve o kişi yaşayacaktır. Çünkü ilk olanların çoğu sonuncu olacak ve böylece tek bir varlık hâline geleceklerdir.”(Tomas 4).

¹¹¹ İncil’de “yaşam” daha önce de açıklandığı üzere doğrudan ilahî olanla irtibatlı bir kelimedir. Yaşam yeri de muhtemelen seçilmişlerin geldiği ve tekrar dönecekleri (Tomas 49) ilahî âlemi ifade etmektedir. Bu bağlamda krş. Tomas 19, 49. Ayrıca bk. Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 218.

¹¹² Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 218.

¹¹³ krş. Tomas 4, 21, 22, 37, 46; Mat. 18:1-3; 19:13-15; Mar. 9:33-36; 10:13-16; Luk. 9:46-47; 18:15-17.

¹¹⁴ Tomas 22.

gördüğünüzde...” ifadesiyle örtüşmektedir.¹¹⁵ Bu durum yerine koyulan suretin aslında insanın ölmeyen, Tanrı'nın ışığıyla¹¹⁶ ve Krallık'la mücehhez,¹¹⁷ bedensel ve bu dünyaya ait olmayan ruhu olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda Tomas İncili'nde Tanrı'nın suretini içeren ilk yaratılışa bir göndermede bulunduğu da söylenebilir. İncil'de “var oluştan önce [dünyaya gelmeden önce] var olmaya”¹¹⁸ ve “önceden var olan ölümsüz suretlere”¹¹⁹ yönelik vurgular bu ihtimali güçlendirmektedir.¹²⁰ Bu anlamda “suretin yerine yeni bir suret koymak”la kastedilen İncil'e göre kişinin ilk yaratılışındaki ölümsüz suretini hatırlaması ve onunla bütünleşmesi olduğu söylenebilir.

Özsel birliğin anlaşılmasına yardımcı olacak yorumlar da vardır. Bunlar içinde özellikle Yahudi düşünür İskenderiyeli Philo önemli bir isimdir. Philo Tevrat'ın yaratılışla ilgili bölümlerini yorumlarken Tanrı'nın kendi suretinde yarattığı insan ile, topraktan yarattığı insanı iki farklı yaratılış olarak ele almaktadır. Ona göre Tanrı suretinde yaratılan insan bedensel bir yapıya sahip değildir yani “o ne erkektir ne kadındır”. O, ölümsüz bir varlıktır. Ruh üflenerek topraktan yaratılan insan ise akıl ve beden gibi hem ölümlü hem de ölümsüz özellikler almıştır.¹²¹ Tomas İncili'nde bahsedilen “ölümsüz suretler” ve özsel birlik bağlamında yer verilen “erkeğin ve dişinin tek varlık haline gelmesi” gibi ifadelerin Philo'nun söz konusu yorumlarıyla uyduğu söylenebilir.

Netice itibarıyla İncil metninde her ne kadar kapalı bir anlatım olsa da yukarıdaki açıklamaların hepsi bir bütün hâlinde düşünüldüğünde “özsel birlik”in anlamı hakkında belli bir sonuca ulaşılabilir. Buna göre özsel birlik; insanın ilk hâldeki temiz ve günahsız durumla özdeşleşmesiyle ilişkili görünmektedir. Özsel birliğin aynı zamanda insanın; Tanrı'yla yakınlaşması, özünde var olan ilahî unsurlarla bütünleşmesi, dünyevî ve bedensel unsurların etkisinden sıyrılması ve yeni bir benlik¹²² kazanmasıyla ilintili olduğu düşünülebilir.

2.5. Dünyanın ve Bedenin Değersizliği

Tomas İncili'ndeki önemli ana konulardan bir diğeri de “dünyanın değersizliği”dir.¹²³ Dünya, geçiciliği, Krallık'tan ve kurtuluştan uzaklığı simgelemektedir.¹²⁴ Bu nedenle dünyaya tamah edenlerin aldanmış olacağı şu çarpıcı meselle ortaya konulmaktadır:

¹¹⁵ Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 155.

¹¹⁶ Tomas 24,50, 83.

¹¹⁷ Tomas 3, 24,50, 83.

¹¹⁸ Tomas 19.

¹¹⁹ Tomas 84.

¹²⁰ Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Patterson, *The Gospel of Thomas and Christian Origins: Essays on the Fifth Gospel*, 43-50; Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 154-155.

¹²¹ Detaylı bilgi için bk. Philo of Alexandria, “On the Creation”, pasaj: 134, 135, çev. Charles Duke Yonge, *The Works of Philo: Complete and Unabridged* (Peabody: Hendrickson Academic, 2008), 33; Philo of Alexandria, “Allegorical Interpretation, I”, pasaj: 31, çev. Charles Duke Yonge, *The Works of Philo: Complete and Unabridged* (Peabody: Hendrickson Academic, 2008), 42.

¹²² “Yeni bir benlik” vurgusu için bk. DeConick, *Recovering the Original Gospel of Thomas: A History of the Gospel and Its Growth*, 187.

¹²³ Tomas 28, 36, 42, 56, 63, 78, 80, 81, 86, 93, 110, 111.

¹²⁴ Tomas 2.

İsa dedi ki: “Çok malı mülkü olan zengin bir adam vardı. Dedi ki: 'Mallarımı kullanacağım: ekeceğim, biçeceğim, dikeceğim ve ambarlarımı ürünle dolduracağım, böylece artık hiçbir şeye ihtiyacım kalmayacak.' Bunları yüreğinde düşünüyordu ama tam o gece öldü. İşitecek kulağı olan işitsin!”¹²⁵

İncil’de dünyanın gerçek yüzünü gören kişi için dünyanın kıymetli olmadığına dikkat çekilmiştir. Çünkü dünya “ceset” olarak tasvir edilmiştir.¹²⁶ Bu sebeple dünyada yolcu gibi olmak,¹²⁷ birikim yapmamak,¹²⁸ giyilecek elbiseyi¹²⁹ ve yenilecek yemeği¹³⁰ dert etmemek öğütlenmiştir. Bu bağlamda Tomas İncili’nin münzevi ve çileci bir hayata yönelik çağrışımlar içerdiği de söylenebilir.¹³¹ Özellikle yalnızlığa dikkat çeken ve bekârlığa işaret eden sözler¹³² göz önünde bulundurulduğunda bu ihtimal güçlenmektedir.¹³³ Nitekim İncil’de dünyanın iç yüzünü bilen kişinin “zengin” olacağı ve dünyaya ihtiyacı kalmayacağına işaret edilmektedir.¹³⁴

İncil’de dünya gibi olumsuz görülen bir diğer unsur da “beden”dir.¹³⁵ Bu noktada Tomas 56’da “Dünyayı tanıyan kişinin ceset bulduğu” belirtilirken Tomas 80’de “Dünyayı tanıyan kişinin beden bulduğu” ifade edilmiştir. Bu bağlam “beden”in esasında “ceset” ile bir tutulduğuna işaret etmektedir. Buna göre beden, kalıcı ve yüce bir unsur olarak değil; geçici, zayıf ve sonunda yok olacak bir unsur olarak görülmektedir. Dünya nasıl değersiz ve aldatıcı bulunuyorsa beden de benzer şekilde olumsuz bir anlam taşımaktadır. Bu da insanın asıl önem vermesi gereken şeyin beden değil, daha yüksek ve kalıcı olan tarafı olan ruhu olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda İncil’de beden çoğunlukla ruh karşısındaki geçici ve değersiz konumuyla yer almakta ve bedenle ruh bir karşıtlık içinde resmedilmektedir. Ruh¹³⁶ zenginlikle, beden ise yoksullukla ilişkilidir.¹³⁷ Bir yerde fiziksel suret (beden) diğer tarafta “önceden var olan ve ölmeyecek olan suret” yani muhtemelen ruh vardır.¹³⁸

Sonuç olarak Tomas İncili’nde dünyanın ve bedenın değersiz görülmesi nihayetinde insanın geçici olandan sıyrılarak ruhsal ve ilahî olana yönelmesi fikrine dayanmaktadır. Böylece İncil metninde kurtuluşun, aynı zamanda insanın dünya malına ve bedensel arzulara itibar etmemesi buna karşılık kendi içindeki ilahî ve ölümsüz özü (ruh) fark etmesiyle ilişkili olduğu söylenebilir.

2.6. Ahlaki İlkeler

Tomas İncili pratik hayata dönük ilkelerin baskın olduğu bir metin değildir. Bununla birlikte İncil metninde ahlaki ilkelere ve sosyal hayatla ilgili nasihatlere de yer verilmektedir. Bu nasihatler,

¹²⁵ Tomas 63.

¹²⁶ Tomas 56. krş. Luk.12:16–21.

¹²⁷ Tomas 42.

¹²⁸ Tomas 63–65.

¹²⁹ Tomas 36.

¹³⁰ Tomas 95.

¹³¹ Tomas 58,75.

¹³² Tomas 16, 64, 79, 87. Ayrıca bk. Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 160.

¹³³ Bununla birlikte Tomas İncili’ni benimseyen topluluğunun çileci bir topluluk olduğuna dair kesin bir kanıt yoktur.

¹³⁴ Tomas 110.

¹³⁵ Tomas 80, 87.

¹³⁶ Tomas 14, 53, 29. Tomas İncili’ndeki ruh anlayışının analizi ve Platonculukla karşılaştırılması için bk. Miroshnikov, *The Gospel of Thomas and Plato: A Study of the Impact of Platonism on the “Fifth Gospel”*, 130–162.

¹³⁷ Tomas 29. Ayrıca buradaki zenginlikle Âdem’in büyük zenginlikle var olduğunu ifade eden sözü krş. Tomas 85.

¹³⁸ Tomas 84. Detaylı bilgi için bk. Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 150–151.

İncil'in merkeze aldığı kurtuluşa ulaşma fikrinin doğrudan bir parçası olarak sunulmasa da İncil'in genel kurtuluş anlayışından tamamen ayrı değildir. Örneğin İncil'in altıncı sözünde geçen “*Yalan söylemeyin ve nefret ettiğiniz şeyi yapmayın.*” ifadesinin hemen ardından “*Çünkü her şey göğün huzurunda açığa çıkar.*” denilmesi manidardır. Bu durum, ahlaki bir davranışın İncil metninde insanın nihai akıbeti ve kurtuluşuyla ilişkili bir şekilde ele alındığını göstermektedir.

Tomas İncili'nde yer alan ahlaki ilkeler kapsamında, insanın sözleri, davranışları ve başkalarıyla ilişkileriyle ilgili bazı uyarılar vardır. Bu bağlamda İncil'de “*Ağzınıza giren hiçbir şey sizi kirletmez; asıl sizi kirleten, ağızdan çıkan şeydir.*”¹³⁹ denilerek dış unsurlardan çok insanın iç dünyasının ve ahlaki tutumunun önemli olduğu vurgulanmaktadır.¹⁴⁰ Aynı şekilde İncil'de “*Kardeşini canın gibi sev; gözbebeğini korur gibi onu koru.*”¹⁴¹ denilerek kardeş olmanın sorumluluklarına dikkat çekilmektedir. Başka bir sözde de barış ve birlik içinde olmanın gücüne ve yüksek bir hedef oluşuna değinilmektedir.¹⁴²

Bunun yanında Tomas İncili oruç, sadaka, şabat günü ve sünnet gibi bazı ritüellerle arasına bir mesafe koymakta, çoğu zaman bu ritüelleri lafzi anlamıyla dışlamaktadır.¹⁴³ Ancak bazı ritüellere mecazi bir anlam vererek onları yeniden yorumlamaktadır.¹⁴⁴ Örneğin sünnet hakkında, “*Eğer yararlı olsaydı, babaları onları annelerinden zaten sünnetli olarak dünyaya getirirdi. Fakat ruhta olan gerçek sünnet bütünüyle yararlı olmuştur.*”¹⁴⁵ denilmektedir. Bu da Tomas İncili'nde asıl önemli olanın şekilsel ibadetlerden çok, insanın ahlaki ve içsel dönüşümü olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla İncil metnindeki ahlaki ilkeler ile ritüellere yönelik eleştirilerin, kurtuluş yolunda içsel dönüşümü öne çıkaran bir anlayışa işaret ettiği söylenebilir.

2.7. Öğrencilik

Tomas İncili'nde öğrencilik, kişinin İsa ile kurduğu bağ ve bunun kurtuluş açısından taşıdığı önem sebebiyle İncil'de temel konularından biridir. Tomas İncili'nin çoğu sözünde İsa öğrencilerine seslenmekte; öğüt ve uyarılarda bulunmakta ve onların sorularına cevap vermektedir. Aslında öğrencilerin sorduğu sorular dönemin bazı İsa takipçilerinin gündemi, soru işaretleri, kültürel/sosyal/dinî ortamı ve fikir ayrılıkları hakkında ipuçları vermektedir. İsa'nın bu sorulara verdiği cevaplar da Tomas İncili'nin özellikle kurtuluş anlayışını açıklama işlevini görmüştür.

Öğrencilerin sorduğu sorular ibadetlerle,¹⁴⁶ İsa'nın kimliğiyle,¹⁴⁷ gelecekle¹⁴⁸ ve Krallık'la¹⁴⁹ ilgili konular üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun yanı sıra metinde, İsa'nın öğrencisi olmanın gerektirdiği sorumluluklara da yer verilmektedir. Örneğin İsa “*Kim babasından ve annesinden benim nefret ettiğim gibi nefret etmezse, benim öğrencim olamaz. Ve kim babasını ve annesini benim gibi sevmezse, benim*

¹³⁹ Tomas 14. krş. Mat 15:11, 17–18; Mar. 7:15, 18, 20.

¹⁴⁰ krş. Tomas 78.

¹⁴¹ Tomas 25. krş. Mat. 22:39; Mar. 12:31; Luk. 10:27. Ayrıca bk. Tomas 26.

¹⁴² Tomas 48. krş. Mat. 17:20; 21:21; Mar. 11:22–23; Luk. 17:6.

¹⁴³ Tomas 14, 53.

¹⁴⁴ Tomas 27, 53.

¹⁴⁵ Tomas 53. krş. Rom. 2:25–29.

¹⁴⁶ Tomas 6, 53.

¹⁴⁷ Tomas 13, 37, 43.

¹⁴⁸ Tomas 19, 51.

¹⁴⁹ Tomas 19, 20, 22, 113.

öğrencim olamaz.”¹⁵⁰ diyerek anne ve babaya duyulan sevgi ve bağlılığın bile kendisine(İsa) göre şekillenmesini istemektedir. Bu durum öğrenciliğin kişinin hayatındaki en temel ilişkileri bile yeniden düzenleyen bir bağlılık olduğunu göstermektedir.

İsa öğrencilerinden kendisine layık olmalarını beklemekte;¹⁵¹ zaman zaman öğrencilerini eleştirmektedir.¹⁵² Bunun yanında İsa öğrencilerinden sözlerine kulak vermelerini beklemektedir. Bunu yaptıkları takdirde “Taşlar bile size hizmet edecektir.”¹⁵³ diyerek öğrencilerinin büyük bir güce ve imkâna sahip olacaklarına işaret etmektedir. Aynı zamanda İsa öğrencilerinden kendilerini “Baba’nın seçilmişleri” olarak görmelerini de istemektedir.¹⁵⁴ Çünkü İncil’de seçilmiş olmak kurtuluşa ermekle özdeş kabul edilmektedir.¹⁵⁵

Nihai olarak Tomas İncili’nde öğrencilik, İsa’nın yol göstericiliğini kabul etmek, ona layık olmaya çalışmak, onun sözlerini kavramakla ilişkilidir. Kurtuluş da bu kavrayışın bir sonucu olarak ulaşılabilecek bir durumdur.

3. Tomas İncili’nde İsa Portresi

Tomas İncili’nde İsa’nın kimliği, konumu ve kurtuluştaki rolü ayrıca değerlendirmeyi hak eden bir konudur. Diğer ana konulara göre özel bir yere sahip olan “İsa portresi” bu nedenle temel bir başlık altında ele alınmıştır.

Tomas İncili’nde kurtuluşun yolunu göstermesi bakımından merkezî bir yere sahip olan İsa; baskın olarak beşerüstü özelliklere sahip konumda tasvir edilmektedir.¹⁵⁶ Bu tasvir İncil’in bazı yerlerinde açık bir şekilde bazı yerlerinde ise dolaylı ifadelerle ortaya konmuştur.¹⁵⁷ Örneğin Tomas 61’de “İsa dedi ki: Ben bütünden gelenim. Babam’dan bazı şeyler bana verildi.”¹⁵⁸ denilerek İsa’nın Tanrı’dan bazı nitelikler alarak geldiği ifade edilmiştir.¹⁵⁹ Nitekim İncil’de İsa yalnızca “Yaşayan”ın Oğlu¹⁶⁰ olarak adlandırılmamış aynı zamanda Tanrı için kullanılan “yaşayan” sıfatını da almıştır.¹⁶¹

¹⁵⁰ Tomas 101. krş. Mat. 10:37; Luk. 14:26.

¹⁵¹ Tomas 62.

¹⁵² Tomas 51, 52.

¹⁵³ Tomas 19.

¹⁵⁴ Tomas 50.

¹⁵⁵ Tomas 49.

¹⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Antti Marjanen, “The Portrait of Jesus in the Gospel of Thomas”, *Thomasine Traditions in Antiquity: The Social and Cultural World of the Gospel of Thomas*, ed. April DeConick vd. (Leiden: Brill, 2006), 209-219; Stevan Davies, “The Christology and Protology of the ‘Gospel of Thomas’”, *Journal of Biblical Literature* 111/4 (1992), 663-682; Litwa, “I Will Become Him’: Homology and Deification in the Gospel of Thomas”; Clark, *Know Yourself and You Will Be Known: The Gospel of Thomas and Middle Platonism*, 112-114.

¹⁵⁷ Tomas 13, 28, 37, 52, 61, 77. İsa’nın beşerüstü konumuna buradaki her bir söz tek başına ele alındığında doğrudan kanıt oluşturamayabilir. Ancak tüm bu sözler birlikte düşünüldüğünde İsa’nın söz konusu beşerüstü statüsü güçlü bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

¹⁵⁸ Tomas 61. krş. Yu. 5:18; 10:29-30, 38; Flp. 2:6.

¹⁵⁹ Detaylı yorum için bk. Hedrick, *Unlocking the Secrets of the Gospel according to Thomas*, 117.

¹⁶⁰ Tomas 37.

¹⁶¹ Tomas Giriş, 52; Ayrıca bk. Marjanen, “The Portrait of Jesus in the Gospel of Thomas”, 211.

Başka bir sözde de İsa'nın: “Ben her şeyin üzerindeki ışığım. Ben her şeyim. Her şey benden geldi ve her şey bana uzanmıştır.”¹⁶² dediği ifade edilmektedir. Kutsiyetle ve Tanrı'nın Krallığı ile simgelenen “ışık” burada İsa ile özdeşleştirilmiş¹⁶³ ve İsa'nın; yaşamın kaynağı ile ilintili aşkın yönüne işaret edilmiştir. Diğer bir sözde de “İsa dedi ki: Dünyanın ortasında durdum ve onlara beden içinde göründüm.”¹⁶⁴ denilmektedir. Burada da İsa, insanî vasıfların ötesinde tanrısal çağrışımlara sahip bir figür olarak belirmektedir.¹⁶⁵

İsa'nın bu ilahî yönünü dolaylı bir şekilde pekiştiren başka sözler de mevcuttur. Örneğin Tomas 13'te İsa'nın gizemli bir yönünü ve idrak etmekte zorlanılacak mevkiini ima eden ifadeler bulunmaktadır.¹⁶⁶ Buna ek olarak İsa öğrencilerinin gözünde birtakım gaybî bilgilere sahip konumda görünmektedir.¹⁶⁷ Aynı şekilde İncil'in bazı sözlerinde İsa kendini insanüstü bir yerde konumlandırarak konuşmaktadır.¹⁶⁸ İsa'yı olduğu gibi görmek,¹⁶⁹ İsa'nın gerçekte ait olduğu yeri öğrenmek¹⁷⁰ ve kim olduğunu çözümlemek¹⁷¹ yüce bir hedef olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tomas İncili'nde İsa'nın kendisini “yaşayan”, peygamberleri ise “ölü” olarak zikretmesi onun kendini beşerî boyuta haiz bir peygamber olarak görmediğine işaret etmektedir. Çünkü daha önce de belirtildiği üzere, İncil'de yaşam ve ölüm kavramları sadece biyolojik bir gerçekliği ifade etmemektedir.¹⁷² Bu nedenle İsa'nın kendisini “yaşayan” olarak tanımlaması, onun diğer peygamberlerden ayrılan özel bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

Tomas İncili'ndeki İsa portresini daha iyi anlamak için Yuhanna İncili başta olmak üzere kanonik incillerle bazı karşılaştırmalar yapmak yararlı olacaktır.¹⁷³ Bu sayede Tomas İncili'ndeki İsa anlayışının özgün yönleri daha açık bir şekilde görülebilecektir.

¹⁶² Tomas 77. Detaylı yorum için bk. DeConick, *The Original Gospel of Thomas in Translation: With a Commentary and New English Translation of the Complete Gospel*, 238-239; Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 492-495.

¹⁶³ Işığın İsa ile özdeşleştirildiği diğer söz için bk. Tomas 24. krş. Yu.1:1-14.

¹⁶⁴ Tomas 28. krş. Yu. 1:14.

¹⁶⁵ Detaylı bilgi için bk. Hedrick, *Unlocking the Secrets of the Gospel according to Thomas*, 67; Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 332.

¹⁶⁶ “İsa öğrencilerine dedi ki: ‘Bir karşılaştırma yapın ve bana söyleyin: Ben kime benziyorum?’ Simun Petrus ona, ‘Sen doğru bir meleğe benziyorsun’ dedi. Matta ona, ‘Sen bilge bir filozofa benziyorsun’ dedi. Tomas ona, ‘Öğretmenim, ağzım senin kime benzediğini söylememe asla izin vermiyor’ dedi. İsa dedi ki: ‘Ben senin öğretmenin değilim, çünkü sen benim ölçüp sunduğum köpüren pınardan içtin ve sarhoş oldun.’ Ve onu yanına alıp geri çekildi ve ona üç söz söyledi. Tomas arkadaşlarının yanına geldiğinde ona, ‘İsa sana ne dedi?’ diye sordular. Tomas onlara, ‘eğer bana söylediği sözlerden birini size söylersem, yerden taş alıp bana atarsınız; taşlardan ateş çıkar ve sizi yakar’ dedi.” (Tomas 13).

¹⁶⁷ Tomas 18.

¹⁶⁸ Tomas 10, 17, 90.

¹⁶⁹ “Öğrencileri dediler ki: Bize ne zaman görüneceksin ve seni ne zaman göreceğiz?” (Tomas 37). Bu sözde öğrenciler İsa ile konuştukları hâlde İsa'ya “bize ne zaman görüneceksin” diye sormaları ilginçtir. Bu durum öğrencilerin kendilerine görünen şekliyle İsa'yı algılamadıklarını göstermektedir. Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 365. krş. Tomas 28.

¹⁷⁰ “Öğrencileri dediler ki: Bulunduğun yeri bize göster, çünkü onu aramalıyız.” (Tomas 24). Bu sözde görüldüğü üzere İsa ile öğrenciler konuştukları hâlde İsa'nın yerini sormaları dikkat çekicidir. Bu soru öğrencilerin İsa'nın yerini farklı bir âlemle irtibatlandırdıklarına işaret etmektedir. Bu âlem de muhtemelen İncil'de “yaşam yeri” veya “dinlenme yeri” ile ilişkilendirilen ilahî âlemdir. Bu konu hakkında bk. Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 316.

¹⁷¹ Tomas 13, 91.

¹⁷² Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 415.

¹⁷³ Bu karşılaştırmalara çalışmanın kapsamı gereği sınırlı ölçüde yer verilmiştir.

Tomas İncili, kanonik incillerde olduğu gibi İsa'yı kristolojik¹⁷⁴ veya mesihsel ünvanlarla tanıtmada amacında ve eğiliminde değildir.¹⁷⁵ Nitekim İsa, Tomas İncili'nde "Mesih" olarak anılmamaktadır. İncil metninde sadece iki kez geçen "Rab" tabirinin¹⁷⁶ ve yalnızca bir kez geçen "İnsanoğlu" tabirinin¹⁷⁷ doğrudan İsa'ya atıf yapıp yapmadığı ve ünvan olarak kullanılıp kullanılmadığı açık değildir.¹⁷⁸ Bunun yanında bir yerde "Yaşayan'ın Oğlu" ifadesi,¹⁷⁹ bir başka yerde ise "Oğul" tabiri¹⁸⁰ geçmektedir. Ancak bu kullanımlar da İsa'yı açık ve güçlü bir kristolojik çerçeve içinde tanımlamak için yeterli görünmemektedir.¹⁸¹ İncil'de İsa genellikle "İsa" ismiyle yalın hâlde anılmaktadır.

Tomas İncili'nde İsa kanonik incillerde olduğu gibi mucizeler gösteren bir figür değildir. Aynı zamanda kanonik incillerde olduğu gibi İsa'nın hayat hikâyesine, İsa'nın çarmıhtaki öldürülüşünün anlamına ve dirilişine Tomas İncili'nde açıkça yer verilmemektedir. Bununla birlikte İsa'nın ilahî konumu açısından Tomas İncili'nin özellikle Yuhanna İncili ile bazı noktalarda benzerlik taşıdığı belirtilmektedir.¹⁸² Her iki incilde de İsa "yaşam"la ilişkilendirilmiştir.¹⁸³ Ayrıca Yuhanna İncili'nde "her şeyin İsa aracılığıyla yaratılmış olması",¹⁸⁴ "İsa'nın ışıkla özdeşliği"¹⁸⁵ ve "sözün (logos) beden olması"¹⁸⁶ gibi İsa'nın Tanrısal kimliğine¹⁸⁷ yönelik vurgular Tomas İncili'nin özellikle yirmi sekiz ve yetmiş yedinci sözleriyle bir noktada benzerlik taşımaktadır. Bununla birlikte Yuhanna İncili'nde İsa'yı Tanrı ile eşitleyen vurgular¹⁸⁸ Tomas İncili'nde aynı açıklıkta ve aynı düzeyde görülmemektedir.¹⁸⁹ Başka bir deyişle Tomas İncili'nde İsa Tanrısal özellikler

¹⁷⁴ Kristoloji, Hristiyan teolojisinde İsa'nın kimliğini, doğasını ve görevini inceleyen alandır.

¹⁷⁵ Konuyla ilgili görüşler için bk. Davies, "The Christology and Protology of the 'Gospel of Thomas'", 674; Koester, "The Gospel According to Thomas", 40; Patterson, "Understanding the Gospel of Thomas Today", 35.

¹⁷⁶ Tomas 73, 74.

¹⁷⁷ Tomas 86.

¹⁷⁸ Patterson, "Understanding the Gospel of Thomas Today", 35-36; Meyer, *Secret Gospels: Essays on Thomas and the Secret Gospel of Mark*, 21.

¹⁷⁹ Tomas 37.

¹⁸⁰ Tomas 44.

¹⁸¹ Bu yorumu destekleyen görüşler için bk. Patterson, "Understanding the Gospel of Thomas Today", 35; Koester, "The Gospel According to Thomas", 40.

¹⁸² Clark, *Know Yourself and You Will Be Known: The Gospel of Thomas and Middle Platonism*, 113; Marjanen, "The Portrait of Jesus in the Gospel of Thomas", 210-214.

¹⁸³ Tomas Giriş, 52; Yu. 1:4. İki metinde de geçen yaşamı tanımlamak için kullanılan Yunanca "zoe" kelimesinin antik dönemde ilahî olanlara atfedilen ebedi yaşamı ifade ettiği belirtilmiştir. Clark, *Know Yourself and You Will Be Known: The Gospel of Thomas and Middle Platonism*, 113.

¹⁸⁴ Yu. 1:3. krş. Tomas 77.

¹⁸⁵ Yu. 1:5-10. krş. Tomas 77.

¹⁸⁶ Yu. 1:14. krş. Tomas 28; Rom. 8:3.

¹⁸⁷ Yuhanna İncili'nde İsa portresi hakkında detaylı bilgi için bk. Bilal Patacı, *Yuhanna İncili'nde Sembolizm ve Kristoloji: İsa Tasvirinin Bağlamı ve İnşası* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

¹⁸⁸ Yuhanna İncili'nde İsa'nın Tanrı ile bir tutulduğu bölümlere örnek için bk. Yu. 1:1,18; 5:18; 10:30; 20:28. Ayrıca bk. Marjanen, "The Portrait of Jesus in the Gospel of Thomas", 212; Nurullah Haydar Yurduseven, *Erken Hristiyanlıkta İsa'yı Tanımlayan Kristolojik Bir Ünvan Olarak "Tanrı Oğlu" İfadesi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 80. Yuhanna İncili'nin İsa tasvirinin nihai anlamda "Tanrı İsa" olduğu hakkında bk. Patacı, *Yuhanna İncili'nde Sembolizm ve Kristoloji: İsa Tasvirinin Bağlamı ve İnşası*, 59-60, 322-323.

¹⁸⁹ Ayrıca iki incil arasındaki farklardan biri de İsa'nın benzersiz olup olmadığı noktasında ele alınmıştır. Yuhanna İncili'nde İsa benzersiz bir göksel figürken Tomas İncili'ndeki İsa'nın benzersiz olmadığı belirtilmiştir. Buna göre seçilmiş olanlar da İsa gibi Krallık'a sahip olabilir ve ışıkla özdeşleşebilirler. Ancak İsa kendisindeki göksel kökenin ve

taşımakla birlikte İsa'nın Tanrı'nın bizatihi kendisi olduğunu söylemek zor görünmektedir. Çünkü Tomas İncili'nde, kristolojik ünvanlara yönelik belirgin bir ilgi bulunmadığı gibi İsa ile Tanrı'yı birbirinden ayıran ve Tanrı'nın merkezî konumunu açıkça vurgulayan ifadeler de yer almaktadır. Örneğin Tomas 15'te İsa “Kadından doğmamış olanı gördüğünüzde, yüzüstü yere kapanın ve ona tapın: O sizin Babanızdır.”¹⁹⁰ sözüyle tapınılacak varlığın Baba yani Tanrı olduğunu vurgulamaktadır. Başka bir yerde de İsa'nın annesiyle ilgili bir övgü karşısında “Baba'nın sözünü işitip onu gerçekte koruyanlara ne mutlu!”¹⁹¹ cevabını vererek gerçek övgüye layık olanların Tanrı'nın sözüne uyan ve sahip çıkanlar olduğunu vurgulamaktadır. Bu tür vurgular İsa ile Tanrı'nın konumlarının tamamıyla aynı olmadığını göstermektedir. Ancak bu durum İsa'nın İncil'de ortaya konulan beşerüstü vasıflarını dışlamamaktadır. Bu nedenle Tomas İncili'nden hareketle İsa'nın bir beşer olduğunu savunmak zordur. Ancak bununla ilgili bir tartışmaya yer vermek yararlı olacaktır: Tomas 15'te İsa tarafından Tanrı'nın -muhtemelen insanüstü konumunu ve kusursuzluğunu vurgulamak için- “kadından doğmamış olmak”la nitelendiği görülmektedir. Bu ifadenin aksi olan “Kadından doğmuş olmak” ise beşerî bir statüyü ifade etmektedir.¹⁹² Ancak bu sözden (Tomas 15) hareketle İsa'nın kadından doğduğu bu sebeple beşerî bir konuma sahip olduğu çıkarımını yapmak¹⁹³ muhtemelen doğru değildir. Çünkü ilk olarak bu sözün vurgusu ve söyleniş amacı İsa ile ilgili değildir. Bu sebeple söz konusu çıkarım dolaylı olacaktır. İkinci olarak Tomas İncili'nin başka bir sözünde (Tomas 46) “kadından doğanlar” ifadesi geçmekte ve burada bağlam itibarıyla İsa'nın kendini istisna tuttuğu anlaşılmaktadır. Esasen kadından doğmamış olan “Âdem”i düşündüğümüzde teorik olarak bu söz (Tomas 15) bir istisna hâli taşımaktadır. Dolayısıyla bu sözle İsa'nın kendini de istisna tutmasının önünde bir engel yoktur. Bu ifadenin (kadından doğmamış olanı gördüğünüzde) veya böyle yorumlanacak başka ifadelerin İsa'nın beşerî yönüne işaret ettiği bütünüyle doğru kabul edilse bile bunların istisna pozisyonunda kalacağı açıktır. Dolayısıyla bu ibareleri İncil'in İsa hakkındaki merkezî görüşü ışığında değerlendirmenin daha doğru olacağı söylenebilir.

Tomas İncili'nin İsa portresini anlamada İsa'nın misyonunun ve kurtarıcılık vasfının ne olduğunu ve bunun diğer incillerden –ayrıca Pavlus'un Mektupları'ndan- ayrılan yönünü bilmek de önemlidir. Tomas İncili'nde İsa'nın misyonu ve kurtarıcılık vasfı kanonik incillerde ve Pavlus'ta olduğu gibi başkaları için ölerək gerçekleşen bir şey değildir. Ya da özellikle Yuhanna İncili'nde belirgin olarak görüldüğü üzere İsa'nın bizatihi kendisini merkeze alan ve Tanrısal kimliğini kabul etme üzerinden ilerleyen bir süreç olarak görünmemektedir. Tomas İncili'nde kurtuluş daha çok İsa'nın sözlerini doğru yorumlama üzerinden ve seçilmiş kişinin kendi içinde taşıdığı ilahî

ışığın farkında olan tek kişi olarak kurtarıcı mesajı insanlara hatırlatmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Litwa, “‘I Will Become Him’: Homology and Deification in the Gospel of Thomas”, 431-433; Marjanen, “The Portrait of Jesus in the Gospel of Thomas”, 213-216. Bu görüşe genel itibarıyla katılmakla birlikte özellikle Tomas 28 ve 77 göz önüne alındığında İsa'nın –tamamen- benzersiz olduğunu söylemek güçtür.

¹⁹⁰ Tomas 15. krş. Tomas 46; Eyü. 14:1; 15:14; 25:4; Mat.11:11; Luk. 7:28.

¹⁹¹ Tomas 79.

¹⁹² Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 155, 156; Hedrick, *Unlocking the Secrets of the Gospel according to Thomas*, 44; Gathercole, *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*, 273-274; DeConick, *The Original Gospel of Thomas in Translation: With a Commentary and New English Translation of the Complete Gospel*, 92.

¹⁹³ bk. Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 155-156.

unsurları fark etme üzerinden şekillenmektedir.¹⁹⁴ Dolayısıyla her ne kadar kurtuluş süreci İsa'ya benzemeyi içerse de¹⁹⁵ Tomas İncili'nin asıl mesajı daha çok Krallık'ı tanıma ve insanın kendini bilmesi hakkındadır.¹⁹⁶ Bu noktada İsa'nın rehberlik yönü önem taşımaktadır. Dolayısıyla Tomas İncili'nde İsa sadece göksel bir figür değil öğrencilerine ve seçilmişlere kurtuluşun yolunu gösteren bir rehberdir.¹⁹⁷

Sonuç

Tomas İncili'nin tam metin olarak keşfi, Hıristiyanlık içindeki yeriyle ve öğretileriyle ilgili tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, Tomas İncili'nde yer alan konuların birbirinden bağımsız olmadığını aksine temel bir hedef etrafında birleştiğini ortaya koymuştur. Bu temel hedefin kurtuluşa ulaşmak olduğu söylenebilir. Bu bağlamda ölümsüzlük, Krallık, kendini bilmek, özsel birlik, dünyanın ve bedenın değersizliği, ahlaki ilkeler ve öğrencilik gibi temaların İncil'in kurtuluş anlayışını farklı yönlerden açıkladığı görülmüştür. Tüm bu kavramlar nihayetinde insanın “başlangıcın ve sonun” sahibi, yaşamın kaynağı olan Tanrı'ya yönelişini ve dönüşünü ifade ederken aynı zamanda insanın özündeki ilahî unsurların farkına vararak sonsuz yaşama ulaşmasını anlatmaktadır. Bu yönüyle Tomas İncili'nde kurtuluşun yolunun insanın daha çok kendi içinde arayıp bulacağı bir anlayışla ilgili olduğu söylenebilir. İncil kişiyi bir tefekkür yolculuğuna çıkarmakta, kendi benliği hakkında ve sonsuz yaşam konusunda teyakkuz hâlinde tutmaktadır. Bu noktada kurtuluşu bir takım ibadetlere bağlılıkla, salt imanla veya İsa'nın çarmıhtaki kurban oluşuyla değil; insanın dünyevi unsurların geçiciliğini kavraması, İsa'nın gizli sözlerinin yorumunu bulması ve içsel zenginliğinin farkına varmasıyla ilişkilendirmektedir.

Bununla birlikte, Tomas İncili'nin yorumlanmasını güçleştiren bazı hususlar da göz önünde bulundurulmalıdır. Tomas İncili'nin gizemli ve kapalı bir anlatım yapısına sahip olması, tarihsel ve düşünsel bağlamına ilişkin bazı belirsizliklerin bulunması, İncil'in anlaşılmasını zorlaştıran başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Nitekim İncil'de “yaşam”, “ışık”, “bir olmak” ve “kendini bilmek” gibi öne çıkan kavramların mahiyeti açık ve somut bir şekilde açıklanmamıştır. Bu çalışmada özellikle metin bütünlüğü dikkate alınarak yapılan karşılaştırmalarla birtakım sonuçlara ulaşmak mümkün olmuştur. Ancak bugün açısından bakıldığında, bu ve benzeri kavramların tam olarak neyi ifade ettiğini ve nasıl bir mahiyet taşıdığını kesin bir şekilde ortaya koymak zor görünmektedir. Tomas İncili'nin metin kritiğine yönelik başlıca çalışmalarda sıkça tartışmalı yorumlara ve ihtimalli ifadelere yer verilmesi de bunu desteklemektedir. Dolayısıyla bu durum İncil metni üzerine yapılan yorumlarda belirli ölçüde temkinli olunması gerektiğini göstermektedir.

Çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer sonuç ise Tomas İncili'ndeki İsa portresinin kanonik İncillerden belirgin biçimde ayrılmasıdır. Bu kapsamda Tomas İncili'nin kanonik incillerden farklı olarak İsa'nın biyografisine, mucizelerine, çarmıh merkezli öğretiye, açık ve güçlü bir şekilde mesihsel ünvanlara yer vermediği söylenebilir. Bununla birlikte Tomas İncili'nde İsa'nın açık bir

¹⁹⁴ Clark, *Know Yourself and You Will Be Known: The Gospel of Thomas and Middle Platonism*, 114. krş. Yu. 6:49-51, Tomas 70.

¹⁹⁵ “İsa dedi ki: Kim benim ağzımdan içerse benim gibi olacaktır. Ben bizzat o kişi olacağım ve gizli olan şeyler ona açılacaktır.” (Tomas 108).

¹⁹⁶ Davies, “The Christology and Protology of the ‘Gospel of Thomas’”, 674.

¹⁹⁷ Marjanen, “The Portrait of Jesus in the Gospel of Thomas”, 214.

şekilde Tanrı'nın kendisi olarak sunulmasa da baskın olarak beşerüstü vasıflara sahip bir figür olarak öne çıktığı görülmüştür. Bu çalışma bu yönden erken dönem Hıristiyanlıkta İsa'nın kimliği ve öğretisine ilişkin tek tip bir anlayışın olmadığına, Tomas İncili'nin kurtuluş öğretisi ve İsa portresi üzerinden örnek sunmuştur.

Kaynakça

- Attridge, Harold W. “The Greek Fragments”. *Nag Hammadi Codex II*. ed. Bentley Layton. The Coptic Gnostic Library. Leiden: Brill, 1989.
- Barnard, Leslie W. “The Origins and Emergence of the Church in Edessa During the First Two Centuries A.D.” *Vigiliae Christianae* 22/3 (1968), 161-175.
- Brown, Ian Phillip. “Where Indeed Was the Gospel of Thomas Written? Thomas in Alexandria”. *Journal of Biblical Literature* 138/2 (2019), 451-472.
- Buckley, Jorunn Jacobsen. “An Interpretation of Logion 114 in ‘The Gospel of Thomas’”. *Novum Testamentum* 27/3 (1985), 245-272.
- Burke, Tony - Landau, Brent (ed.). *New Testament Apocrypha: More Noncanonical Scriptures*. 3 Cilt. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 2016.
- Clark, Seth. *Know Yourself and You Will Be Known: The Gospel of Thomas and Middle Platonism*. California: The Claremont Graduate University, M.A., 2014.
- Davies, Stevan. “The Christology and Protology of the ‘Gospel of Thomas’”. *Journal of Biblical Literature* 111/4 (1992), 663-682.
- DeConick, April D. *Recovering the Original Gospel of Thomas: A History of the Gospel and Its Growth*. London: T&T Clark, 2005.
- DeConick, April D. *The Original Gospel of Thomas in Translation: With a Commentary and New English Translation of the Complete Gospel*. London: T&T Clark, 2007.
- Dillon, John M. *The Cambridge Dictionary of Philosophy*. ed. Robert Audi. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Duygu, Zafer. *İsa, Pavlus, İnciller*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 5. Basım, 2023.
- Ehrman, Bart D. - Plese, Zlatko. *The Other Gospels: Accounts of Jesus From Outside the New Testament*. New York: Oxford University Press, 2013.
- Fidan, Maksude Kurt. *Gnostik Metinlerde Dişil İmgeler: Nag Hammadi Literatürü Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Gathercole, Simon James. “Named Testimonia to the ‘Gospel of Thomas’: An Expanded Inventory and Analysis”. *The Harvard Theological Review* 105/1 (2012), 53-89.
- Gathercole, Simon James. *The Composition of the Gospel of Thomas: Original Language and Influences*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Gathercole, Simon James. *The Gospel of Thomas: Introduction and Commentary*. Boston: Brill, 2014.
- Gergin, Hacer - Katar, Mehmet. “Nag Hammadi Literatürü’nün Önemi ve Kıptice (Koptik) Tomas İncili”. *Genç Dinler Tarihçilerinin Kaleminden Dinler Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Eskiye, 1. Basım, 2023.
- Gerson, Lloyd P. *From Plato to Platonism*. Ithaca: Cornell University Press, 2013.

- Gündüz, Şinasi. "Edessa/Urfa Hıristiyanlığının Apostolik Dayanağı: Tomasçı Gelenek". *Din, İnanç Ve Ritüel: Ekrem Sarıkçıoğlu'na Armağan*. ed. Mahmut Aydın, Şinasi Gündüz. İstanbul: MilelNihal, 1. Basım, 2022.
- Gündüz, Şinasi. "Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Ocak 1997), 121-166.
- Gündüz, Şinasi. "Nag Hammadi Literatürü ve 'Adem'in Vahyi'". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (Ağustos 1993), 93-126.
- Hedrick, Charles W. *Unlocking the Secrets of the Gospel according to Thomas*. Eugene: Cascade Books, 2010.
- Hurtado, Larry W. *Texts and Artefacts: Selected Essays on Textual Criticism and Early Christian Manuscripts*. London: T&T Clark, 2018.
- Klijn, Albertus F. J. "Christianity in Edessa and the Gospel of Thomas: On Barbara Ehlers, 'Kann Das Thomasevangelium Aus Edessa Stammen?'" *Novum Testamentum* 14/1 (1972), 70-77.
- Klijn, Albertus F. J. "The 'Single One' in the Gospel of Thomas". *Journal of Biblical Literature* 81/3 (1962), 271-278.
- Koester, Helmut. "The Gospel According to Thomas". *Nag Hammadi Codex II*. ed. Bentley Layton. The Coptic Gnostic Library. Leiden: Brill, 1989.
- Layton, Bentley (ed.). *Nag Hammadi Codex II, 2-7*. Leiden: Brill, 1989.
- Litwa, M. David. "'I Will Become Him': Homology and Deification in the Gospel of Thomas". *Journal of Biblical Literature* 134/2 (2015), 427-447.
- Litwa, M. David. "Thomas in Alexandria: Arguments for Locating the Gospel and Book of Thomas in Alexandria". *Journal of Biblical Literature* 143/1 (2024), 163.
- Marjanen, Antti. "The Portrait of Jesus in the Gospel of Thomas". *Thomasine Traditions in Antiquity: The Social and Cultural World of the Gospel of Thomas*. ed. April DeConick vd. Leiden: Brill, 2006.
- Meyer, Marvin W. *Secret Gospels: Essays on Thomas and the Secret Gospel of Mark*. Harrisburg: Trinity Press International, 2003.
- Miroshnikov, Ivan. *The Gospel of Thomas and Plato: A Study of the Impact of Platonism on the "Fifth Gospel"*. Leiden: Brill, 2018.
- Özemre, Ahmed Yüksel. *Toma'ya Göre İncil ya da Hz İsa'nın 114 Hadisi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.
- Patacı, Bilal. *Yuhanna İncili'nde Sembolizm ve Kristoloji: İsa Tasvirinin Bağlamı ve İnşâsı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Patterson, Stephen J. *The Gospel of Thomas and Christian Origins: Essays on the Fifth Gospel*. Leiden-Boston: Brill, 2013.

- Patterson, Stephen J. “Understanding the Gospel of Thomas Today”. *The Fifth Gospel (New Edition) : The Gospel of Thomas Comes of Age*. London: T&T Clark, 2011.
- Philo of Alexandria. “Allegorical Interpretation, I”. çev. Charles Duke Yonge. *The Works of Philo : Complete and Unabridged*. Peabody: Hendrickson Academic, New Updated Edition., 2008.
- Philo of Alexandria. “On the Creation”. çev. Charles Duke Yonge. *The Works of Philo : Complete and Unabridged*. Peabody: Hendrickson Academic, New Updated Edition., 2008.
- Platon. *Phaidon*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say, 5. Basım, 2022.
- Quispel, Gilles. “The Gospel of Thomas and the New Testament”. *Vigiliae Christianae* 11/4 (1957), 189-207. <https://doi.org/10.2307/1582049>
- Robinson, James M. (ed.). *The Nag Hammadi Library in English: Revised Edition*. New York, 1990.
- Robinson, James M. *The Nag Hammadi Story: From the Discovery to the Publication*. 2 Cilt. Leiden: Brill, 2014.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. “Yahudi-Hıristiyan İncilleri”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (Şubat 1998), 7-14. <https://doi.org/10.17120/omuifd.50139>
- Skinner, Christopher W. *What Are They Saying About the Gospel of Thomas?* New York: Paulist Press, 2012.
- Uro, Risto. “The Social World of the Gospel of Thomas”. *Thomasine Traditions in Antiquity : The Social and Cultural World of the Gospel of Thomas*. ed. April DeConick vd. Leiden: Brill, 2006.
- Yurduseven, Nurullah Haydar. *Erken Hıristiyanlıkta İsa’yı Tanımlayan Kristolojik Bir Unvan Olarak “Tanrı Oğlu” İfadesi*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.